

PELAN STRATEGIK 2016-2020

KEMENTERIAN SUMBER-SUMBER UTAMA DAN PELANCONGAN

1. PENGENALAN

Penubuhan Kementerian Sumber-Sumber Utama dan Pelancongan pada 22hb. Oktober 2015 menunjukkan hasrat kuat Kerajaan Kebawah Duli Yang Maha Mulia supaya pertumbuhan keluaran industri pertanian, perikanan, perhutanan dan pelancongan di Negara ini dapat dipertingkatkan bagi membantu menjana pertumbuhan ekonomi atau Keluaran Dalam Negara Kasar (KDNK) Negara Brunei Darussalam.

Melalui pertumbuhan keluaran daripada industri-industri ini, bersama-sama dengan pertumbuhan keluaran daripada industri-industri yang lain, ini akan menjana pertumbuhan serta kepelbagaian ekonomi secara menyeluruh bagi Negara ini. Inilah perjalanan ekonomi yang dihasratkan bagi mencapai matlamat Wawasan Brunei 2035.

2. ASAS PELAN STRATEGIK KEMENTERIAN SUMBER-SUMBER UTAMA DAN PELANCONGAN.

Halatuju dan Pelan Strategik Kementerian Sumber-Sumber Utama dan Pelancongan ini telah dilakar berdasarkan kepada:

- i. Titah Kebawah Duli Yang Maha Mulia Paduka Seri Baginda Sultan Haji Hassanal Bolkiah Mu'izzaddin Waddaulah Ibni Al-Marhum Sultan Haji Omar 'Ali Saifuddien Sa'adul Khairi Waddien, Sultan dan Yang Di-Pertuan Negara Brunei Darussalam bersempena Menyambut Awal Tahun Baru Masihi 2016;
- ii. Pertumbuhan Ekonomi Negara Brunei Darussalam yang perlu dicepatkan; dan
- iii. Wawasan Brunei 2035 yang perlu direalisasikan.

2.1 Titah Kebawah Duli Yang Maha Mulia Paduka Seri Baginda Sultan Haji Hassanal Bolkiah Mu'izzaddin Waddaulah Ibni Al-Marhum Sultan Haji Omar 'Ali Saifuddien Sa'adul Khairi Waddien, Sultan dan Yang Di-Pertuan Negara Brunei Darussalam bersempena Menyambut Awal Tahun Baru Masihi 2016, antaranya menekankan isu-isu ekonomi bagi Negara Brunei Darussalam, dan disimpulkan seperti berikut:

- Berbangkit daripada keadaan ekonomi dunia yang tidak menentu; penurunan keluaran minyak dan gas negara serta kejatuhan harga minyak dunia telah menjaskan prestasi makro-ekonomi NBD. Pertumbuhan ekonomi NBD bukan sahaja perlahan, malahan telah merekodkan pertumbuhan negatif;
- Untuk KDNK bertumbuh, adalah sangat mustahak untuk memperluaskan dan mempelbagaikan asas ekonomi negara ini. Usaha-usaha untuk meningkatkan keluaran dalam negara perlu dilipatgandakan dan juga dipercepatkan; dan
- Saiz pasaran kecil tidak bolih dijadikan alasan untuk menyekat pertumbuhan keluaran. Bagi menjamin pertumbuhan, kita perlu menerokai pasaran eksport.

PETIKAN TITAH KEBAWAH DULI YANG MAHA MULIA PADUKA SERI BAGINDA SULTAN HAJI HASSANAL BOLKIAH MU'IZZADDIN WADDAULAH IBNI AL-MARHUM SULTAN HAJI OMAR 'ALI SAIFUDDIEN SA'ADUL KHAIRI WADDIEN SULTAN DAN YANG DI-PERTUAN NEGARA BRUNEI DARUSSALAM, BERSEMPENA MENYAMBUT AWAL TAHUN BARU MASIHI 2016.

"Kita akan terus bergerak ke arah pertumbuhan ekonomi yang mantap dan berdaya saing, disamping menyedari, cabaran adalah hebat berbangkit dari keadaan ekonomi dunia yang tidak menentu.

Disini, kita perlu turut melihat prestasi ekonomi kita sendiri, di mana beberapa tahun kebelakangan ini, kadar pertumbuhan Keluaran Dalam Negara Kasar (KDNK) adalah agak perlahan, yang memerlukan negara menggandakan usaha untuk meningkatkan keluaran dalam negara, terutama yang di luar industri minyak dan gas.

Diantara yang di luar industri minyak dan gas itu, ialah seperti industri pertanian atau perikanan, industri pembuatan, industri perkhidmatan, termasuk perkhidmatan kewangan, pengangkutan, logistik, telekomunikasi, perdagangan, pelancongan dan lain-lain.

Kita mustahak ingat, bahawa pasaran dalam negara kecil, bukanlah alasan untuk menghalangi pertumbuhan keluaran, malah setiap syarikat, sama ada ia milik persendirian atau milik kerajaan, adalah mampu untuk mensasarkan penjualan produk dan perkhidmatan mereka keluar negara sebagai eksport.

Beta sebelum ini pernah menekankan, bahawa peningkatan pertumbuhan ekonomi boleh dicapai dengan memberi keutamaan kepada peningkatan produktiviti, melalui penyelidikan dan penggunaan teknologi terkini.

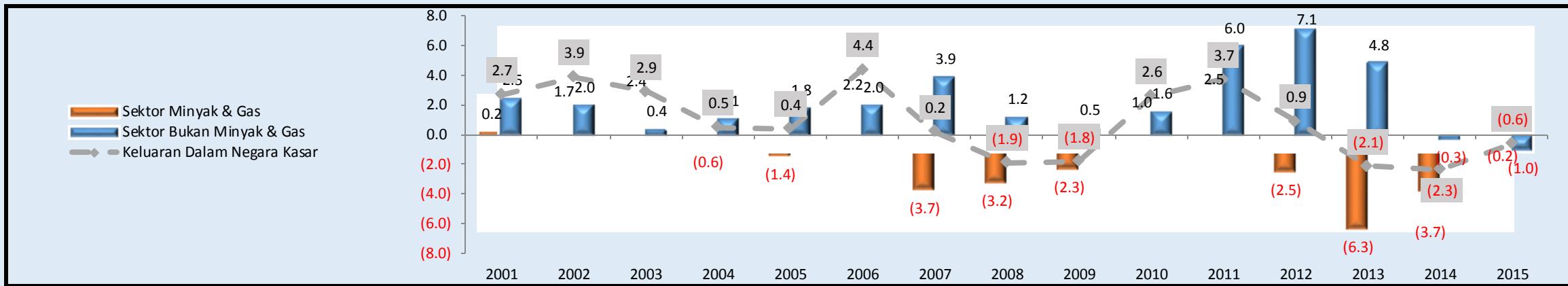
Ini turut diyakini mampu untuk membantu mengurangkan unit kos pengeluaran, disamping juga akan membolehkan kita menembusi pasaran antarabangsa dengan menawarkan produk dan perkhidmatan kita. Dengan berlakunya ini, bererti, keluaran dan eksport kita adalah tumbuh, yang dengan sendirinya, akan meletakkan ekonomi kita juga berada di tahap berkembang dan tumbuh".

2.2 PERTUMBUHAN EKONOMI NEGARA BRUNEI DARUSSALAM.

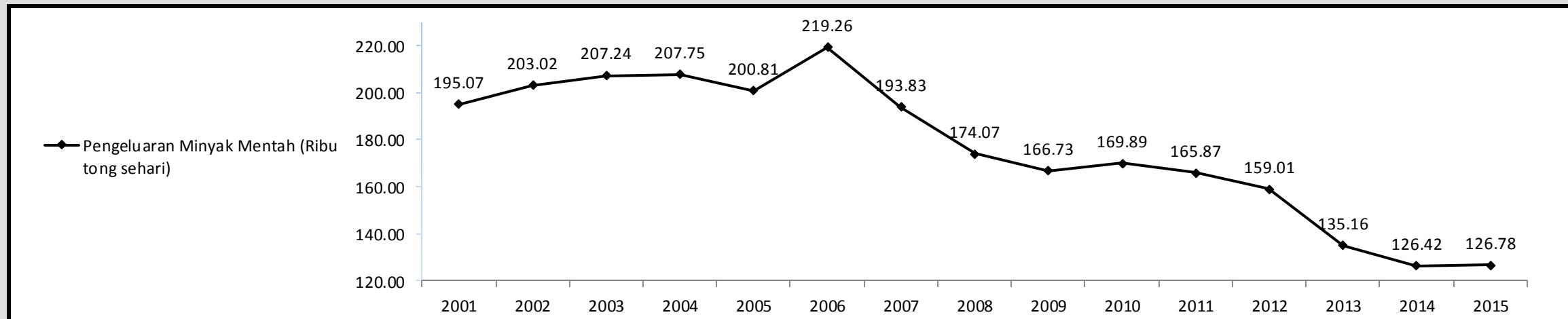
Berbangkit daripada keadaan ekonomi dunia yang tidak menentu; penurunan keluaran minyak dan gas Negara; serta kejatuhan harga minyak dunia kebelakangan ini, telah menjaskan prestasi makro-ekonomi Negara Brunei Darussalam. Pertumbuhan ekonomi Negara bukan sahaja perlahan, malahan telah merekodkan pertumbuhan negatif.

2.2.1 PERTUMBUHAN EKONOMI DAN PENGELOUARAN MINYAK SEHINGGA TAHUN 2015

a) Pertumbuhan Ekonomi Lemah

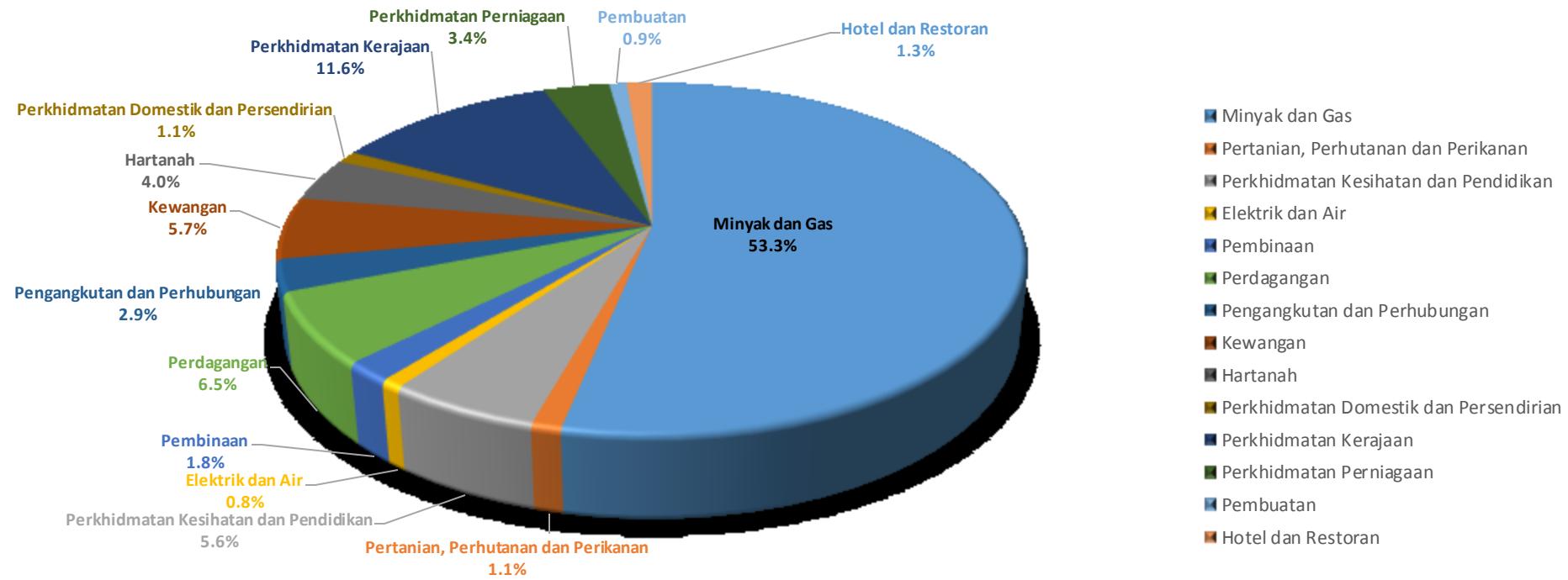

b) Penurunan Pengeluaran Minyak

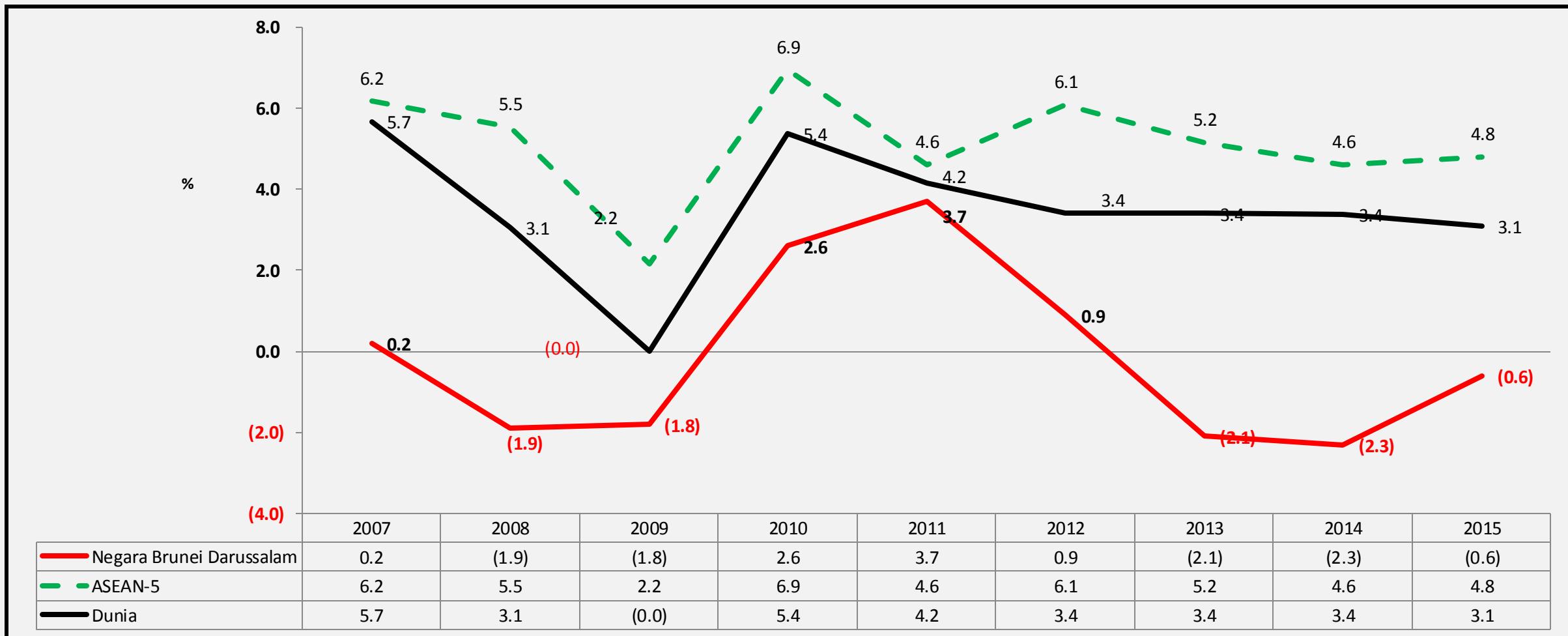
2.2.2 KDNK SEKTOR MINYAK & GAS MENURUN

- a) Ekonomi NBD adalah sekitar **BND 17.8 bilion ($\approx$ USD 12.7 bilion)** pada harga semasa (2015), berbanding **BND 21.7 billion ($\approx$ USD 15.2 billion)** bagi tahun 2014.
- b) KDNK per kapita adalah **BND 43,214.00 ($\approx$ USD 30,867.00)** bagi tahun 2015, berbanding **BND 52,614 ($\approx$ USD 38,587)** bagi tahun 2014.
- c) Sektor minyak dan gas menyumbang **53.3%** daripada KDNK pada suku pertama tahun 2016, berbanding **55.9%** pada suku akhir tahun 2015.

2.2.3 PERTUMBUHAN KDNK NEGARA BRUNEI DARUSSALAM BERBANDING ‘ASEAN-5’ & ‘DUNIA’

Pertumbuhan KDNK NBD Rendah Berbanding ‘ASEAN-5’ Dan ‘Dunia’

2.3 WAWASAN BRUNEI 2035

- Wawasan Brunei 2035 mengharatkam NBD menjadi sebuah negara dikenali di seluruh dunia sebagai **sebuah negara yang mempunyai ekonomi yang dinamik dan berdaya tahan** yang disukat dari sudut kedudukan 10 negara teratas di dunia dari segi pendapatan per kapita.
- Dengan pertumbuhan ekonomi yang perlahan ketika ini, NBD berhadapan dengan cabaran untuk mencapai matlamat ini, kecuali lah pertumbuhan ekonomi dapat dipercepatkan.

2.3.1 WAWASAN BRUNEI 2035: EKONOMI YANG DINAMIK DAN BERDAYA TAHAN

Untuk berada pada kedudukan 10 negara teratas di dunia pada 2035, pendapatan per kapita hendaklah sekurang-kurangnya USD\$100,000.00.

No	Country	GDP Per Capita (USD\$)	Projected GDP Per Capita in 2035 (assuming 3% per annum growth) for the current top 10
1	Luxembourg	110,665	199,000
2	Norway	97,363	175,000
3	Qatar	93,397	169,000
4	Switzerland	84,733	153,000
5	Australia	61,887	111,000
6	Denmark	60,634	109,000
7	Sweden	58,887	107,000
8	Singapore	56,286	106,000
9	United States	54,629	101,000
10	Ireland	53,313	95,000 (or B\$133,000)
23	Brunei Darussalam	40,776	100,000 (or B\$135,000)

Note: Assuming current top 10 countries achieve GDP per capita growth of 3% per annum, NBD per capita must grow by 4.36 per annum to reach USD 100,000 GDP per capita by 2035.

Exchange Rate = BND/USD = BND1.35

Population 600,000 in 2035

Sumber: World Bank Data 2014

3. VISI & MISI KEMENTERIAN SUMBER-SUMBER UTAMA DAN PELANCONGAN

VISI:

“Ke Arah Pertumbuhan Pesat Keluaran Industri Sumber-Sumber Utama dan Pelancongan Sehingga Mampu Menyumbang Kepada Pertumbuhan Ekonomi demi Mencapai Wawasan Brunei 2035.”

MISI:

“Menerajui pertumbuhan keluaran industri sumber-sumber utama dan pelancongan untuk menjadi penyumbang yang signifikan kepada pertumbuhan Keluaran Dalam Negara Kasar (KDNK) dengan menggalakkan pelaburan dari dalam dan luar negara, dan dengan memberi penekanan kepada peningkatan produktiviti, penggunaan teknologi tinggi, serta memfokus kepada pasaran eksport.”

4. NILAI-NILAI UTAMA

- i. **PROGRESIF**
  - Memacu pertumbuhan keluaran industri sumber-sumber utama secara berterusan sehingga menembusi pasaran eksport melalui peningkatan produktiviti.
- ii. **OBJEKTIF**
  - Mempunyai sasaran yang jelas dan jangkamasa perlaksanaan yang segera.
- iii. **CEKAP & MAHIR**
  - Sebarang cadangan adalah berdasarkan fakta yang betul dan dengan penggunaan I.T yang meluas.
- iv. **ADIL & TELUS**
  - Mengutamakan industri dan pengusaha yang progresif dan produktif melalui kaedah penilaian yang sistematik dan telus.
- v. **PEMEDULIAN**
  - Memeduli keperluan dan kehendak petani dan pengusaha kecil dengan memberikan nasihat dan tunjuk ajar.

5. PENEKANAN (TERAS UTAMA)

- i. **PERTUMBUHAN KELUARAN (GROWTH)**
  - Mempastikan adanya pertumbuhan dan penambahan besar dalam keluaran (output) secara berterusan setiap tahun dari industri pertanian, perikanan, perhutanan dan pelancongan supaya dapat menyumbang kepada pertumbuhan KDNK.
- ii. **PRODUKTIVITI**
  - Penggunaan teknologi dan teknik moden dalam pengeluaran adalah penting untuk membantu meningkatkan produktiviti, melonjakkan pengeluaran dengan cepat serta membantu mengurangkan unit kos pengeluaran. Ini boleh membantu meningkatkan dayasaing antarabangsa atau ‘international competitiveness’ sehingga kita dapat bersaing di peringkat antarabangsa.
- iii. **EKSPORT**
  - Apa yang penting ialah pengusaha tidak boleh bergantung kepada pasaran domestik yang kecil, malah terpaksa menerokai pasaran ekspot demi menjamin peluang pertumbuhan peniagaan dan pertumbuhan Keluaran Dalam Negara Kasar.
- iv. **BERDAYATAHAN (SUSTAINABLE)**
  - Ianya mempunyai skop yang sangat luas. Bagaimanapun, antara skop yang ditekankan oleh Kementerian ini ialah untuk mempastikan bahawa dalam melaksanakan strategi dan program untuk meningkatkan keluaran industri-industri ini, sebarang usaha akan dilakukan untuk mengurangkan pergantungan kepada perbelanjaan Kerajaan. Kaedah-kaedah seperti ‘public-private partnership’, pelaburan langsung asing dan lain-lain kaedah yang sesuai dan *cost-effective* akan diterokai secara berterusan.

6. MATLAMAT STRATEGIK

- i. Meningkatkan sumbangan keluaran industri pertanian, perikanan, perhutanan dan industri pelancongan kepada pertumbuhan KDNK;
- ii. Meningkatkan jumlah keluaran dan nilai eksport keluaran dari industri pertanian, perikanan dan perhutanan;
- iii. Meningkatkan produktiviti industri pertanian, perikanan dan perhutanan melalui penggunaan teknologi dan teknik moden secara meluas;
- iv. Mengurangkan pergantungan ke atas impot barang makanan tetapi bersikap terbuka dengan peningkatan impot bahan bagi industri pemprosesan;

6. MATLAMAT STRATEGIK

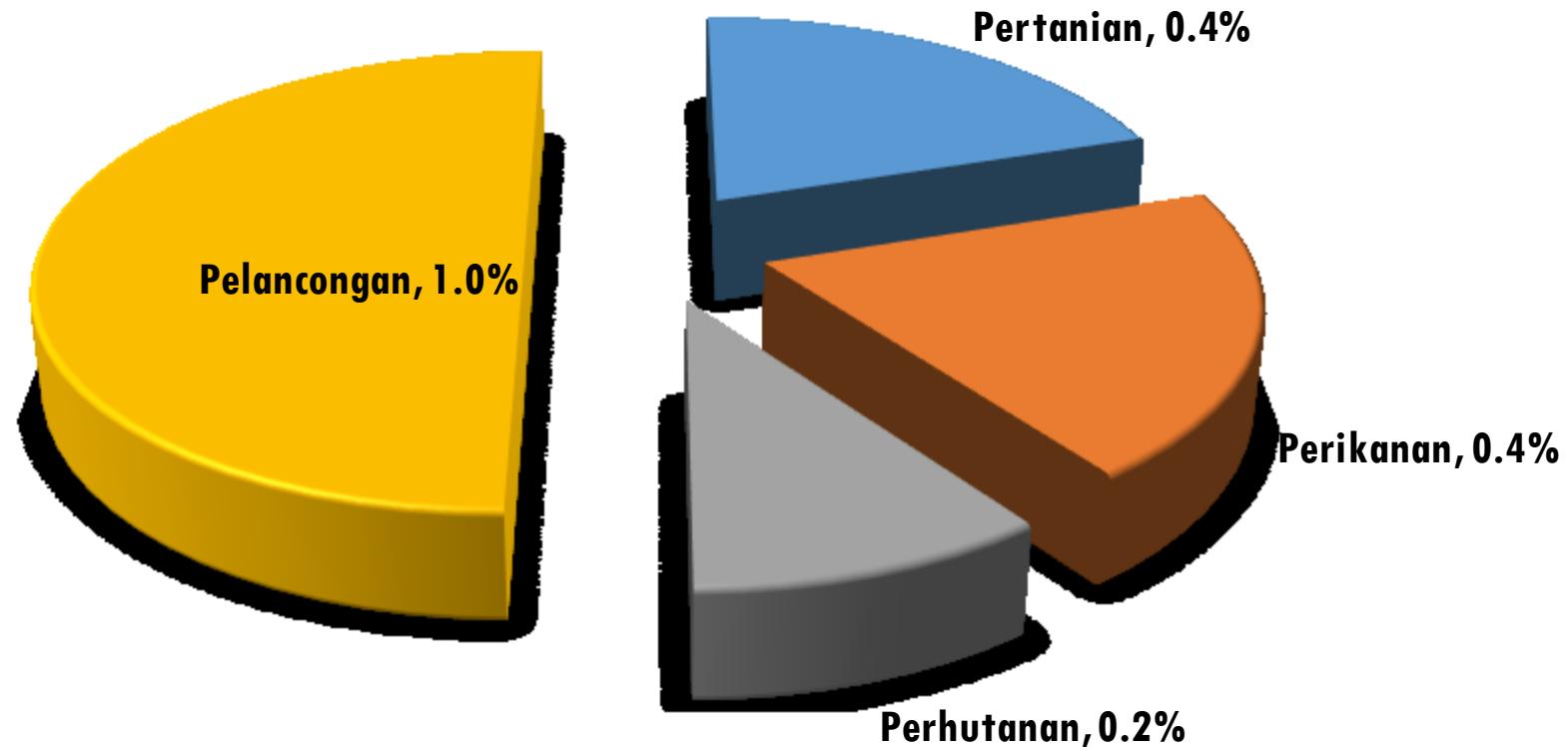
- v. Meningkatkan pendapatan negara melalui pertukaran asing yang dijana daripada aktiviti ekspot dan daripada industri pelancongan;
- vi. Meningkatkan pertumbuhan jumlah ketibaan pelancong dan pertumbuhan perkhidmatan yang berkaitan dengan pelancongan di Negara Brunei Darussalam supaya dapat menyumbang secara signifikan kepada pertumbuhan Keluaran Dalam Negara Kasar (KDNK);
- vii. Mewujudkan peluang-peluang pekerjaan kepada rakyat tempatan; dan
- viii. Mengurangkan pergantungan kepada perbelanjaan Kerajaan dalam melaksanakan strategi dan program untuk meningkatkan keluaran industri-industri dengan menggunakan kaedah-kaedah seperti dengan *Public-Private Partnership (PPP)* dan lain-lain.

7. PELAN STRATEGIK INDUSTRI SUMBER-SUMBER UTAMA

7.1 SITUASI MASA KINI

- i. Sumbangan industri pertanian, perikanan, perhutanan dan pelancongan adalah masing-masing sebanyak 0.4%, 0.4%, 0.2% dan 1% kepada KDNK pada tahun 2015 (Rajah 1);
- ii. Keluaran kasar industri pertanian, perikanan dan perhutanan secara keseluruhan bertumbuh pada kadar purata 6.5% setahun bagi tempoh 2010-2015 (Rajah 2); dan
- iii. Keluaran kasar industri pertanian dan perikanan merekodkan pertumbuhan positif pada kadar purata masing-masing 9.90% dan 3.11% setahun bagi tempoh 2010-2015, manakala industri perhutanan merekodkan pertumbuhan negatif -6.75% (Rajah 3, 4, 5 dan 6).

Rajah 1. Sumbangan Industri Pertanian, Perikanan, Perhutanan dan Pelancongan kepada KDNK, 2015

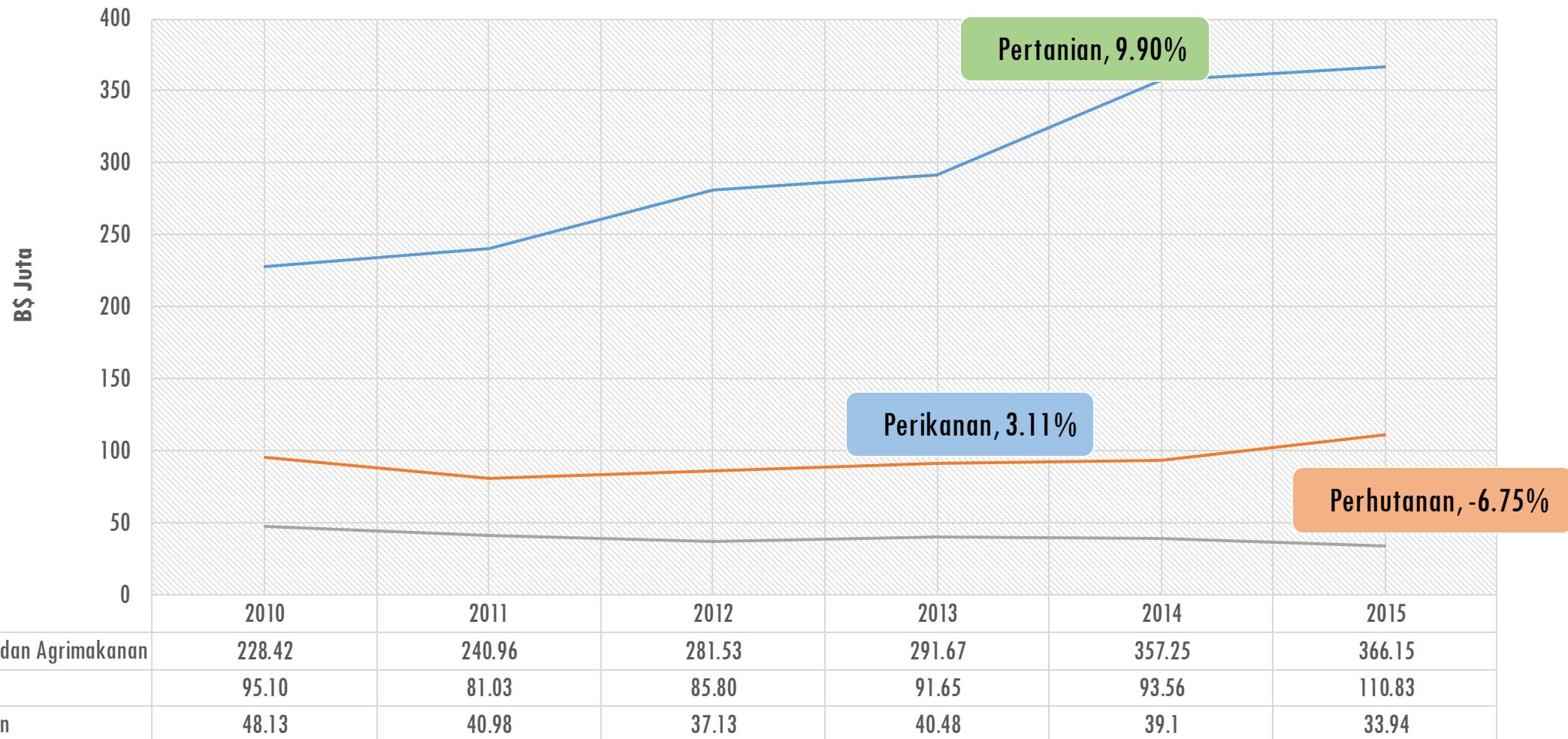
Sumber: Jabatan Perancangan dan Kemajuan Ekonomi

Nota: Pelancongan adalah berdasarkan KDNK 'Hotel dan Restoran'.

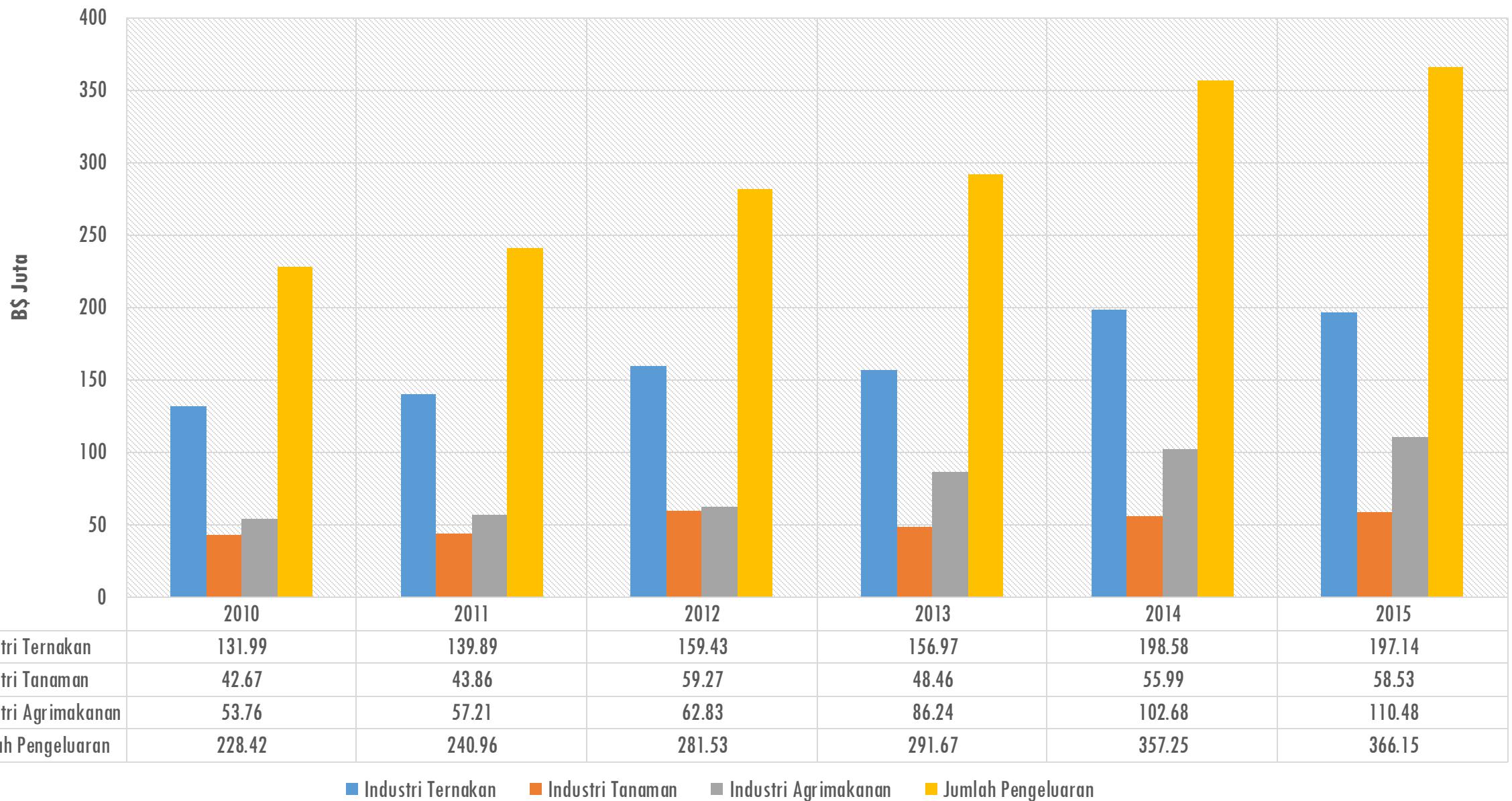
Rajah 2. Keluaran Kasar Industri Pertanian, Perikanan dan Perhutanan bertumbuh pada kadar purata 6.5% setahun

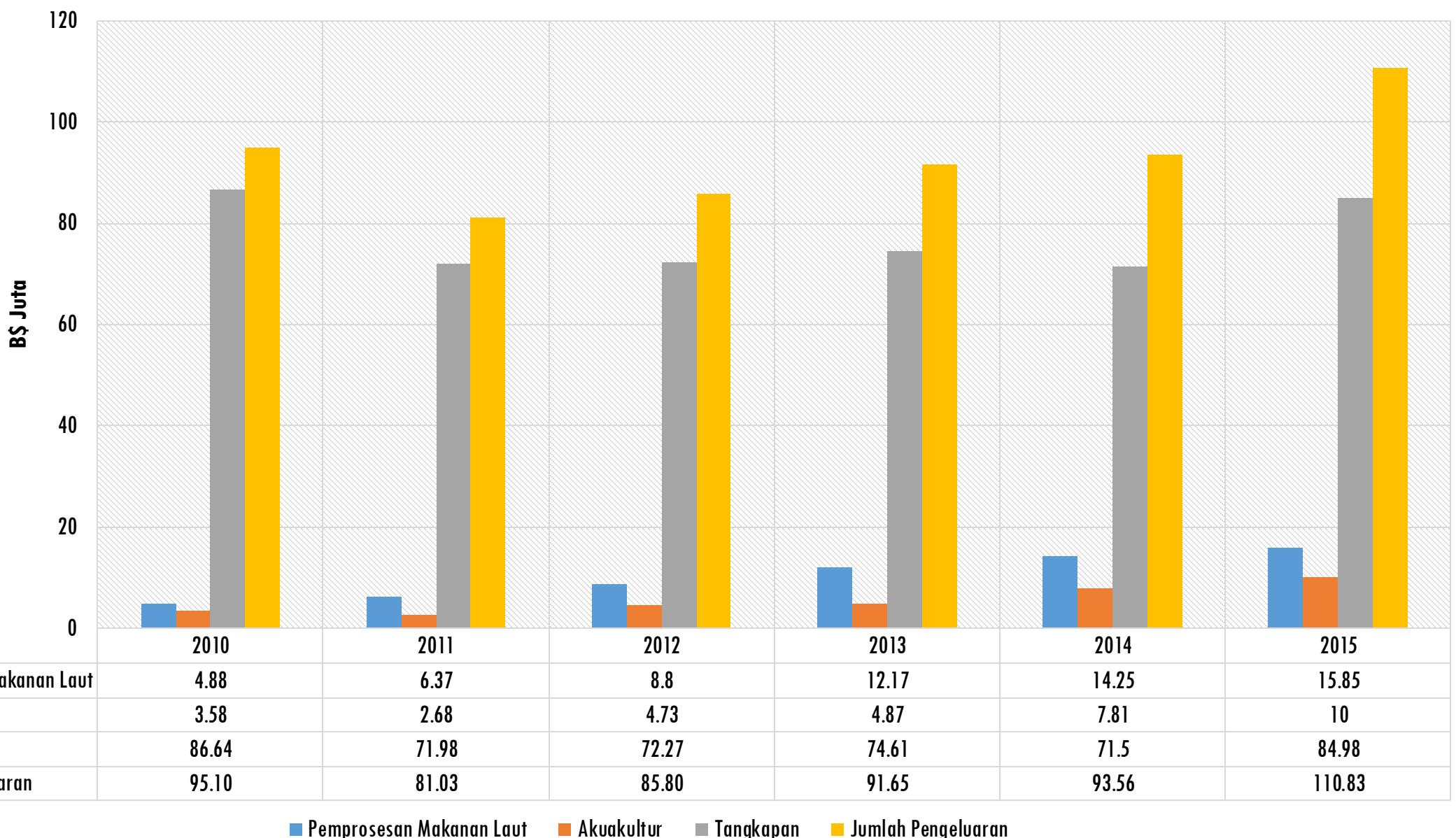
Rajah 3. Purata Pertumbuhan Industri Pertanian, Perikanan dan Perhutanan.

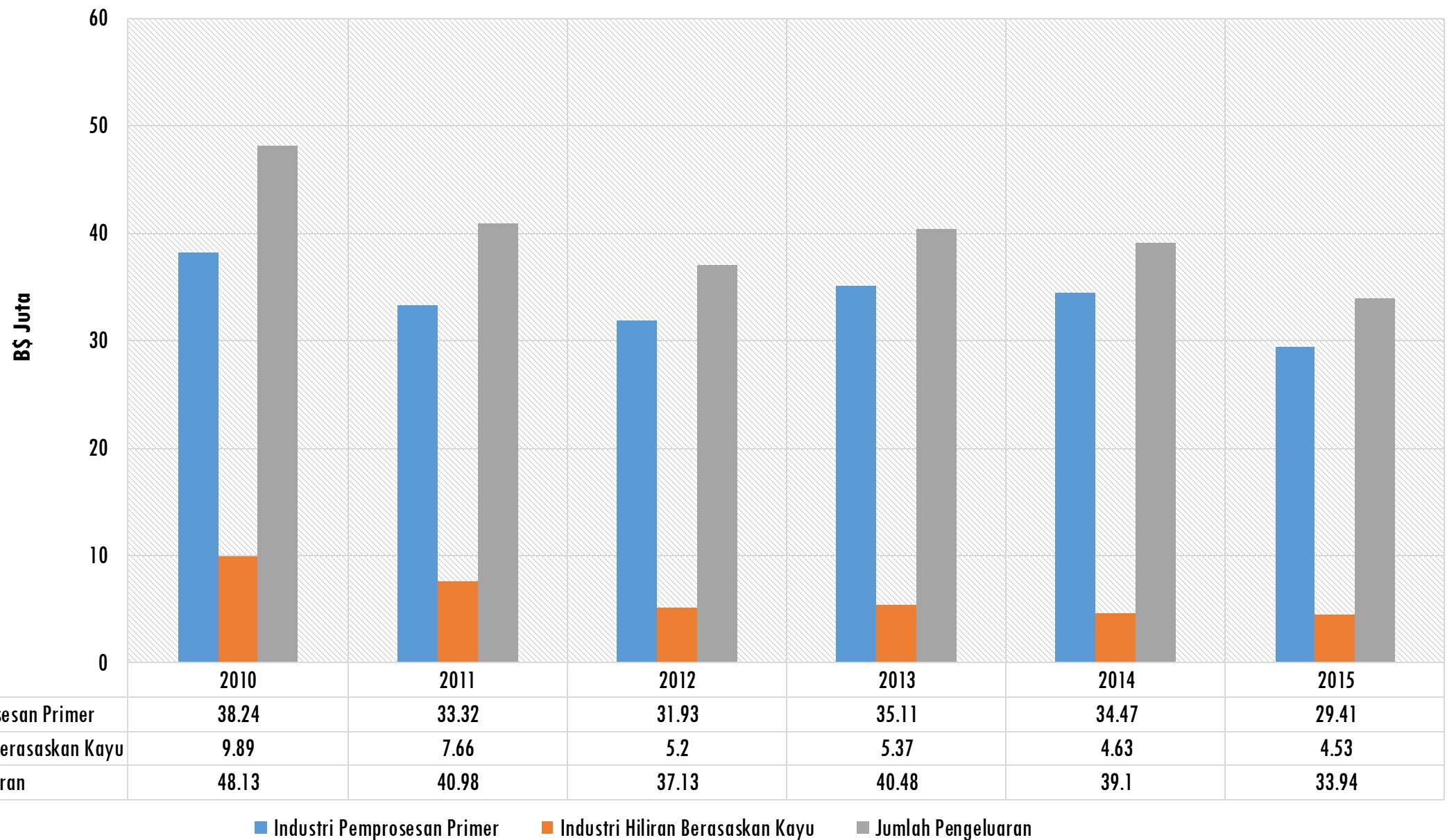
Rajah 4. Industri Pertanian dan Agrimakanan bertumbuh sekitar 9.9% setahun

Rajah 5. Industri Perikanan bertumbuh sekitar 3.11% setahun

Rajah 6. Industri Perhutanan merekodkan pertumbuhan negatif 6.75% setahun

7.2 ISU DAN CABARAN

- i. Tapak industri yang agak terhad dan sebahagiannya kurang sesuai untuk diusahakan serta bekalan keperluan kemudahan-kemudahan infrastruktur yang tidak mencukupi;
- ii. Kebanyakan perusahaan berskala kecil dengan produktiviti yang rendah menyebabkan kos pengeluaran tinggi dan tidak ekonomikal;
- iii. Kewangan dan modal yang tidak mencukupi untuk mengembangkan perusahaan;
- iv. Kebanyakan pengusaha kurang arif dalam bisnes plan dan penyediaan buku kira-kira menyebabkan kesukaran mendapatkan sumber pembiayaan dari institusi kewangan tempatan;
- v. Akses pasaran yang terhad disebabkan rangkaian pasaran (*market network*) pengusaha-pengusaha sedia ada belum kukuh dan mantap; dan
- vi. Kurang penglibatan generasi baru mempelopori perusahaan-perusahaan yang berkaitan dengan industri sumber-sumber utama.

7.3 LANGKAH-LANGKAH PEMBAIKAN

- i. Mengoptimakan penggunaan tapak-tapak industri yang terhad dengan meningkatkan produktiviti dan keluaran melalui penggunaan teknologi serta amalan terbaik;
- ii. Menggalakkan perusahaan berskala besar dan menggunakan baka ternakan ataupun varieti tanaman hasil tinggi dan berkualiti serta penggunaan teknologi moden bagi meningkatkan produktiviti perusahaan dan mengurangkan unit kos pengeluaran;
- iii. Meneroka modal niaga (*'business model'*) dimana penyertaan pelabur-pelabur tempatan dan asing digalakkan untuk mengadakan usahasama dengan pengusaha tempatan melalui kaedah seperti *'venture capital'*, *'contract farming'* dan lain-lain. Melalui urusniaga sedemikian, ini akan dapat memberi faedah positif dari aspek pemindahaan teknologi dan kepakaran, termasuklah juga suntikan pelaburan dan modal untuk mengembangkan perusahaan. Penglibatan pelabur langsung asing juga akan memudahkan laluan pasaran (*'market access'*) untuk eksport dengan menggunakan rangkaian pasaran (*'market network'*) mereka yang sedia ada;
- iv. Membimbing pengusaha kecil dalam menyediakan *business plan* dan buku kira-kira bagi sebarang aktiviti berkaitan sumber-sumber utama dan pelancongan; dan
- v. Melaksanakan program-program bagi menarik minat serta menggalakkan penglibatan generasi baru di dalam perusahaan-perusahaan yang berkaitan dengan industri sumber-sumber utama.

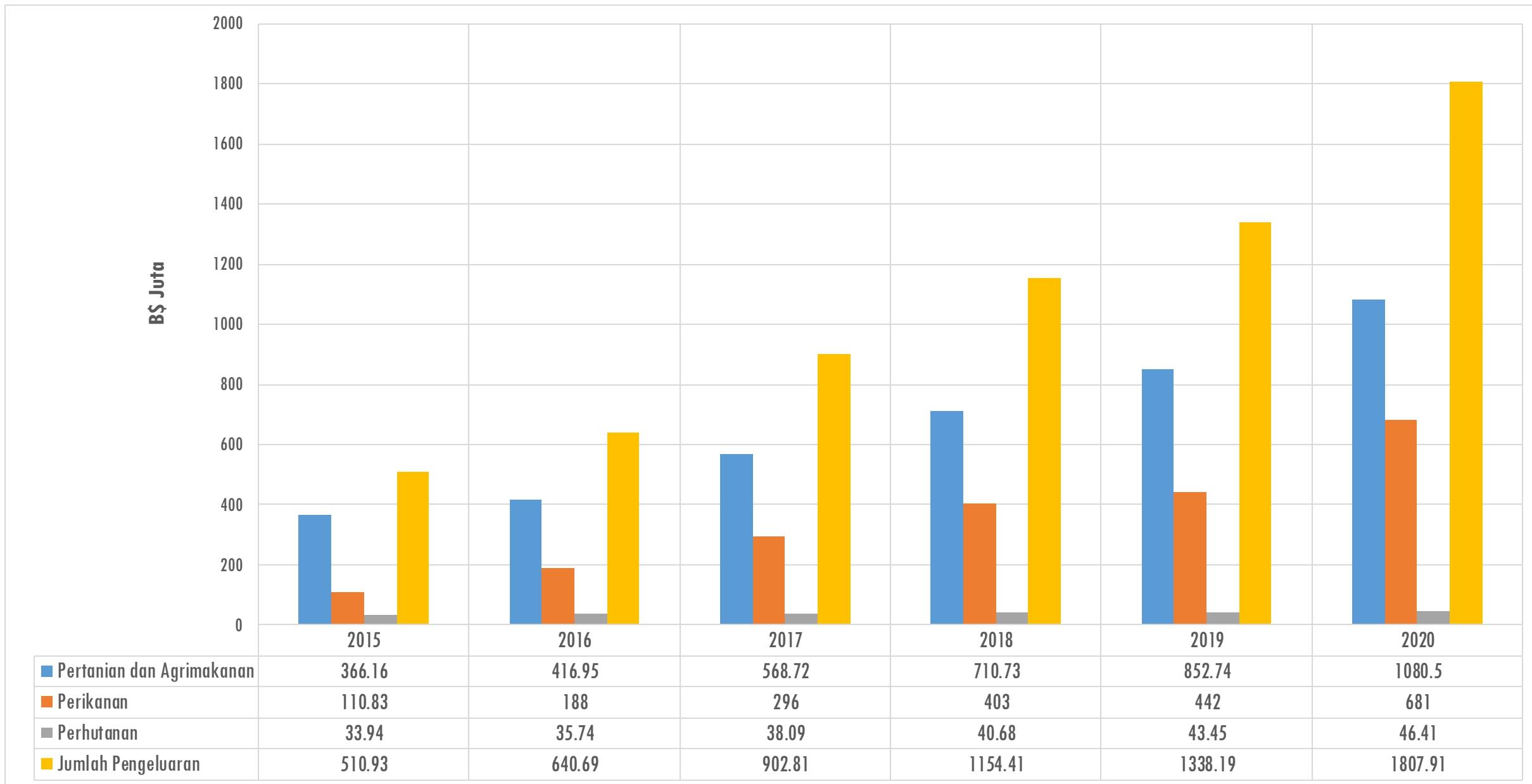
7.4 SASARAN & HALATUJU

Penekanan adalah untuk mempastikan adanya pertumbuhan keluaran dari industri-industri pertanian, perikanan dan perhutanan dengan menggalakkan penyertaan pelaburan dari dalam dan luar negara; memberi penekanan kepada peningkatan produktiviti dan penggunaan teknologi tinggi; serta memfokus kepada pasaran eksport.

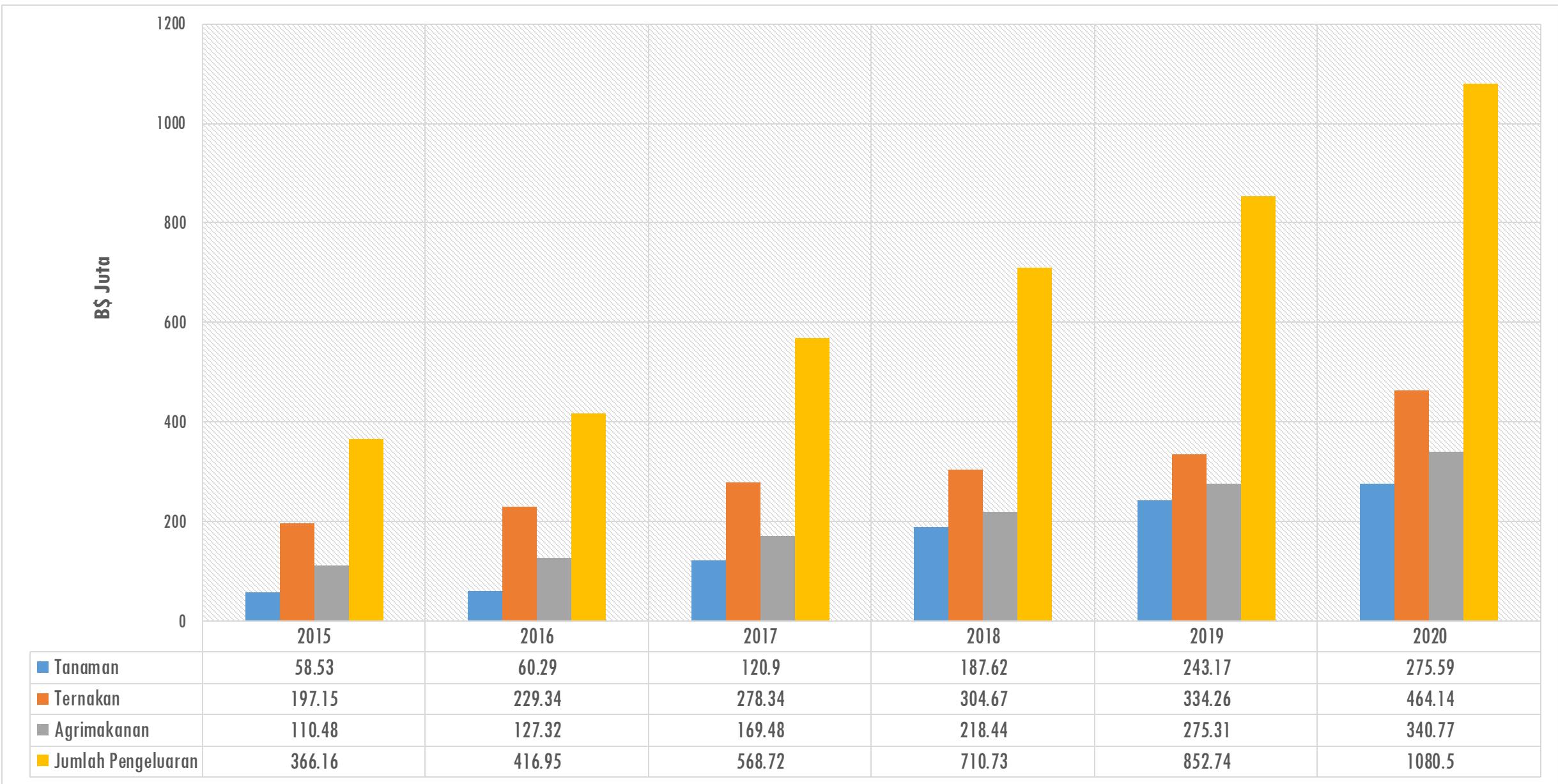
Sasaran dan Trajektori Industri Sumber-Sumber Utama (2016-2020):

- i. Keluaran kasar industri sumber-sumber utama secara keseluruhan disasarkan bertumbuh pada purata 28.8% setahun (2015-2020) dan bernilai \$1.8 billion menjelang tahun 2020 (Rajah 7), berbanding pertumbuhan purata secara keseluruhan 6.5% setahun (2010-2015) bernilai \$511 juta pada tahun 2015 (Rajah 2); dan
- ii. Purata pertumbuhan tahunan keluaran kasar industri pertanian, perikanan dan perhutanan disasarkan masing-masing 24%, 44% dan 6.5% bagi tempoh 2015-2020 (Rajah 8, 9 dan 10) berbanding masing-masing 9.90 %, 3.11% dan -6.75% bagi tempoh 2010-2015 (Rajah 4, 5 dan 6).

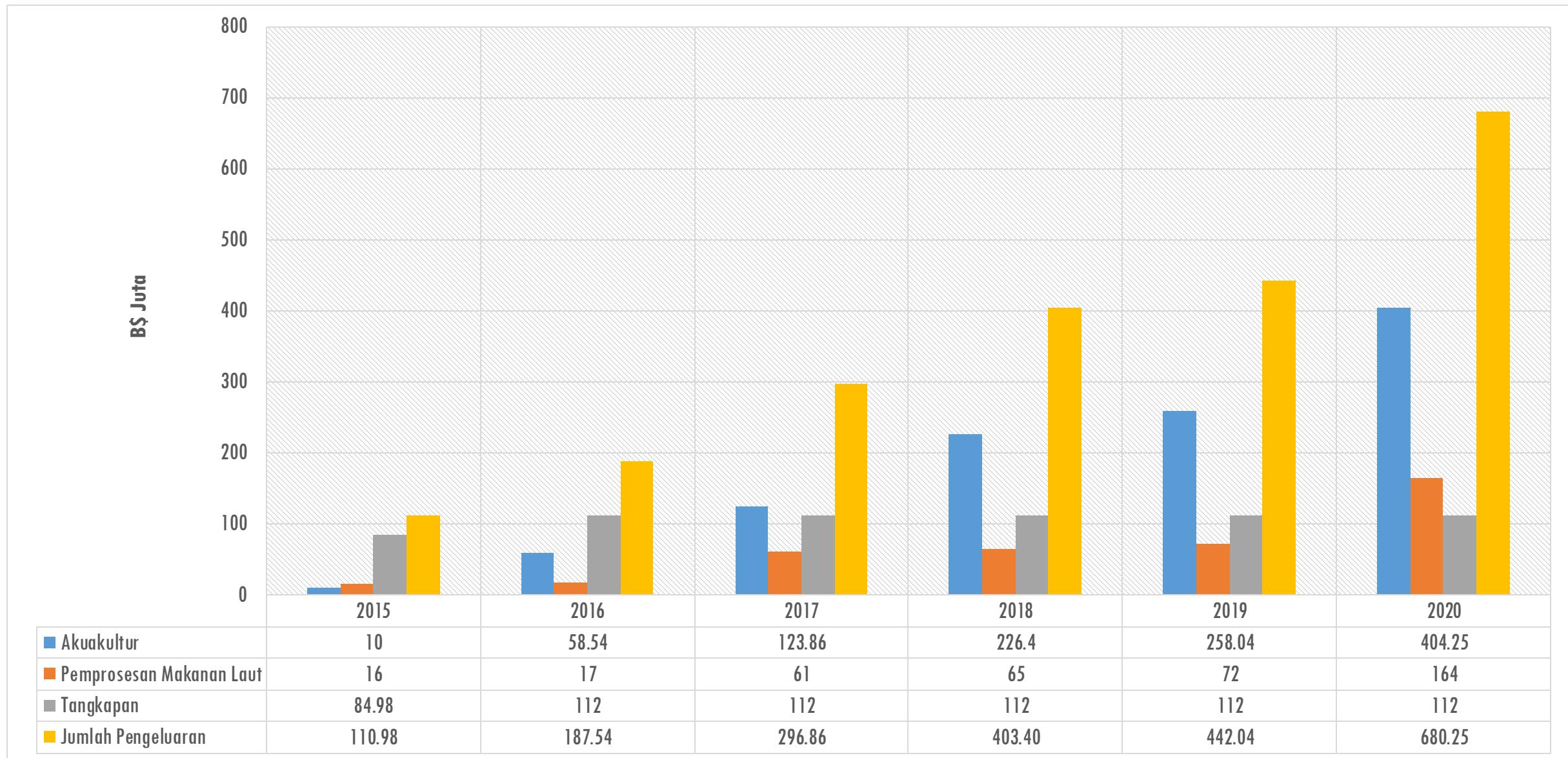
Rajah 7. Keluaran Kasar Industri Pertanian, Perikanan dan Perhutanan disasarkan bertumbuh pada kadar purata 28.8% setahun

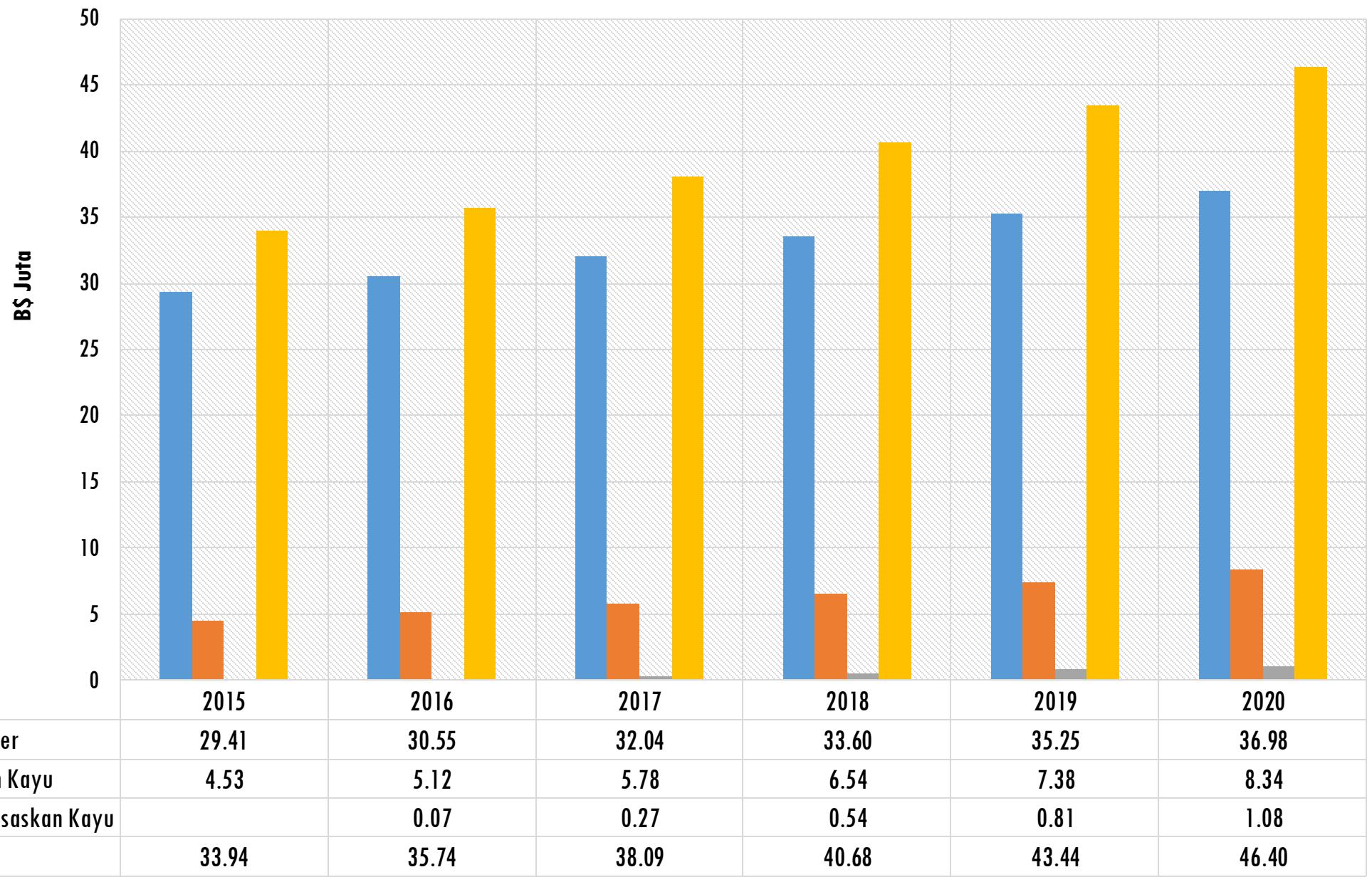
Rajah 8. Keluaran Kasar Industri Pertanian disasarkan bertumbuh pada kadar purata 24% setahun

Rajah 9. Keluaran Kasar Industri Perikanan disasarkan bertumbuh pada kadar purata 44% setahun

Rajah 10. Keluaran Kasar Industri Perhutanan disasarkan bertumbuh pada kadar purata 6.5% setahun

7.5 PELAN PERLAKSANAAN INDUSTRI-INDUSTRI TUMPUAN

Untuk mencapai sasaran dan trajektori 2016-2020, Kementerian Sumber-Sumber Utama dan Pelancongan melalui Jabatan-Jabatan yang berkenaan akan memberikan tumpuan kepada beberapa industri utama. Industri-industri tersebut ialah: ayam pedaging; sayur-sayuran; bunga keratan; agrimakanan; akuakultur perikanan; pemprosesan makanan laut; dan industri hiliran dan nilai tambah perhutanan.

7.5.1 PELAN PERLAKSANAAN INDUSTRI AYAM PEDAGING

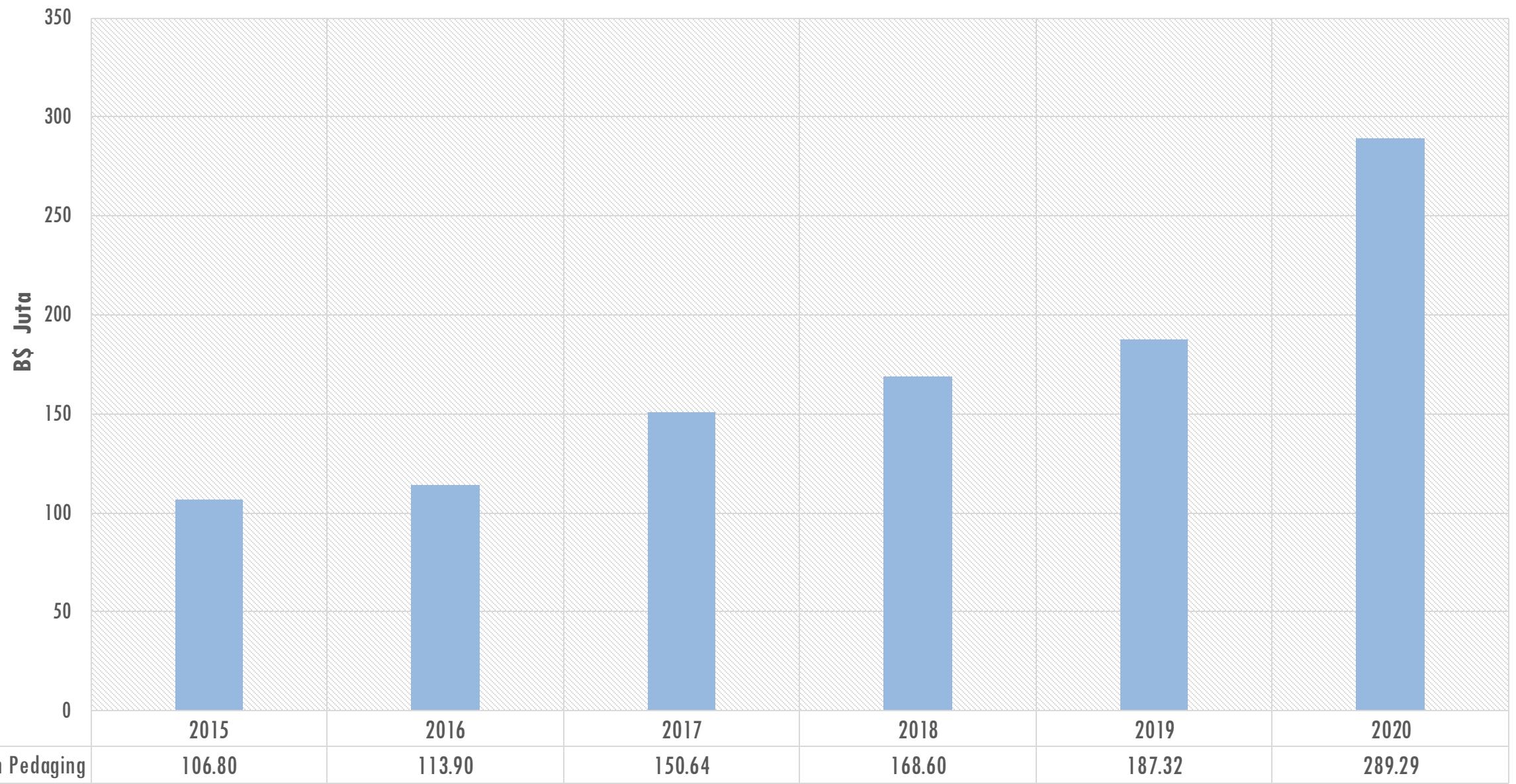
Sasaran:

- i. Meningkatkan pertumbuhan keluaran ayam pedaging daripada 23,263 tan metrik (bernilai \$106.79 juta) pada tahun 2015 kepada 68,779 tan metrik (bernilai \$289.29 juta) pada tahun 2020; dan
- ii. Menembusi pasaran eksport sebanyak 22,458 tan metrik (bernilai \$80.85 juta) pada tahun 2020.

Inisiatif Utama:

- i. Meningkatkan pengeluaran daripada ladang-ladang sedia ada melalui peningkatan infrastruktur asas; menggalakkan pengusaha menggunakan teknologi moden; menggalakkan kerjasama dengan pelabur-pelabur; dan menaik-taraf reban konvensional kepada reban tertutup;
- ii. Membuka kawasan-kawasan baru untuk perusahaan ayam pedaging secara bersepadu (*integrated poultry farming*): Semabat (200ha) dan Birau (50ha);
- iii. Meningkatkan produktiviti pengeluaran dengan menggalakan ladang-ladang di KKP Tanah Tuah, Bertumpu dan Sungai Tajau untuk menaik taraf reban-reban konvensional ke reban-reban jenis tertutup; dan
- iv. Memudahkan akses pasaran eksport melalui pelaksanaan program-program keselamatan makanan; amalan perladangan baik; dan mematuhi keperluan eksport dan piawaian-piawaian serantau dan antarabangsa.

Rajah 11. Industri Ayam Pedaging disasarkan bertumbuh pada kadar purata 22% setahun

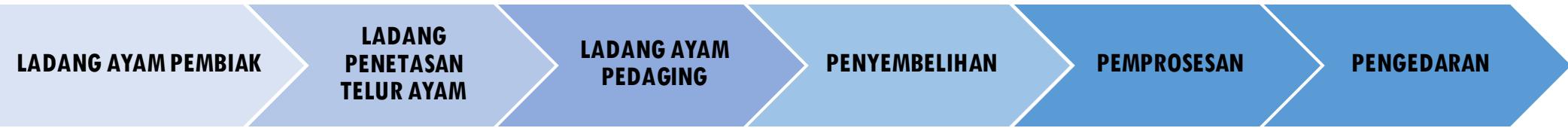

Jadual 1. Pelan Perlaksanaan Industri Ayam Pedaging

Program	KPI	Sasaran		Inisiatif	Jangkaan Keluaran	Aktiviti Utama*	Owner
		Sebenar 2015	Sasaran 2020				
A. Pertumbuhan Industri Ayam Pedaging	1. Peningkatan Keluaran(160%)	23,263 Mt \$106.79 juta	68,779 Mt \$289.29 juta	Peningkatan Pengeluaran dari Ladang sedia ada: Pembukaan Kawasan Baru: 1. Semabat; 2. Birau; dan 3. Merangking(2022). Menaiktaraf ladang : 1. Tanah Tuah; 2. Batumpu; dan 3. Sungai Tajau.	29,516 MT – 132.8 juta 14,250 MT- \$51.30 juta 8,208 MT - \$29.55 juta 14,250 MT - \$51.30 juta 5,917 MT – 26.63 Juta 6,150 MT – 27.68 Juta 4,737 MT – 21.32 Juta	Jabatan: • Penyedian infrastruktur asas – Tenaga elektrik, Air domestic; • Menggalakkan suntikan modal pelaburan; • Mengeluarkan RFP bagi Semabat dan Merangking; dan • Penguatkuasaan KPI terhadap tapak-tapak KKP: a) Penarikan tapak; dan b) Penukaran sewa tapak. Pengusaha: • Memberikan khidmat nasihat; • Membantu penyerapan teknologi pertanian; dan • Penyelerasan pengurusan pasaran export.	Bahagian Industri Ternakan
	2. Peningkatan Produktiviti	68.25 Mt/ha*	177.70 Mt/ha*	• Menaiktaraf Reban konvensional ke Reban tertutup			
	3. Eksport	0 Mt \$0	22,458 Mt 80.85 juta	• Menyediakan akses pasaran ke Singapura		• Perlaksaan Program Pemantauan Penyakit Haiwan Kebangsaan; • Menepati Keperluan Pegawai Haiwan; • Merebu dan penguatkuasan Akta; dan • Pengiktirafan Ladang dan Makmal.	

*berdasarkan pengeluaran Tanah Tuah

'ECOSYSTEM & VALUE CHAIN' INDUSTRI TERNAKAN AYAM PEDAGING

PEMBOLEHCARA	■ Pengusaha: ○ Progresif; dan ○ Berorientasi eksport. ■ Aktiviti Penternakan: ○ Tapak bagi aktiviti penternakan; ○ Suntikan modal pelaburan; ○ Tenaga Elektrik dan Bekalan Air; ○ Sumber Tenaga Manusia; dan ○ Teknologi Pengeluaran. ■ Garispandu: ○ GAHP/GMP/HACCP/Halal. ■ Keperluan Export: ○ Pendaftaran Negara Brunei sebagai pengeksport; ○ Certificate of Origin; ○ Program Pemantauan Penyakit Haiwan Kebangsaan; ○ Perlaksanaan Akta (<i>Veterinary Surgeon Order, Wholesome Meat Act, Animal (Disease and Quarantine) Order</i>); ○ Perkhidmatan Makmal Kompeten — Pengiktirafan ISO 17025; ○ Pengiktirafan GAHP/GMP/HACCP/Halal (Brunei); ○ Penyimpanan & Penyejukan Produk; ○ Kekuahan Jaringan Pasaran & Pemasaran; ○ Penjanamaan Produk; dan ○ Permit Impot / Ekspot.
'SPIN-OFF' INDUSTRI	■ Industri Pembinaan dan Kerja Kerja Tanah; ■ Teknologi Pengeluaran; ■ Kilang/Pembekal Makanan Ternakan; ■ Kilang Baja Organik; dan ■ Industri Kewangan & Insuran. ■ Badan Akreditasi dan Pensijilan; ■ Industri Kimia dan ubat-ubatan veterinar; ■ Perkhidmatan Pembuangan; dan ■ Perkhidmatan Teknikal Perladangan. ■ Industri Pembungkusan; ■ Kemudahan fasiliti sejuk-beku (<i>Cold Storage</i>); ■ Perkhidmatan Pengedaran dan Lojistik; ■ Pemprosesan sekunder; dan ■ Pusat Penerimaan/Kutipan (<i>Collection Centre</i>).

7.5.2 PELAN PERLAKSANAAN INDUSTRI SAYUR-SAYURAN

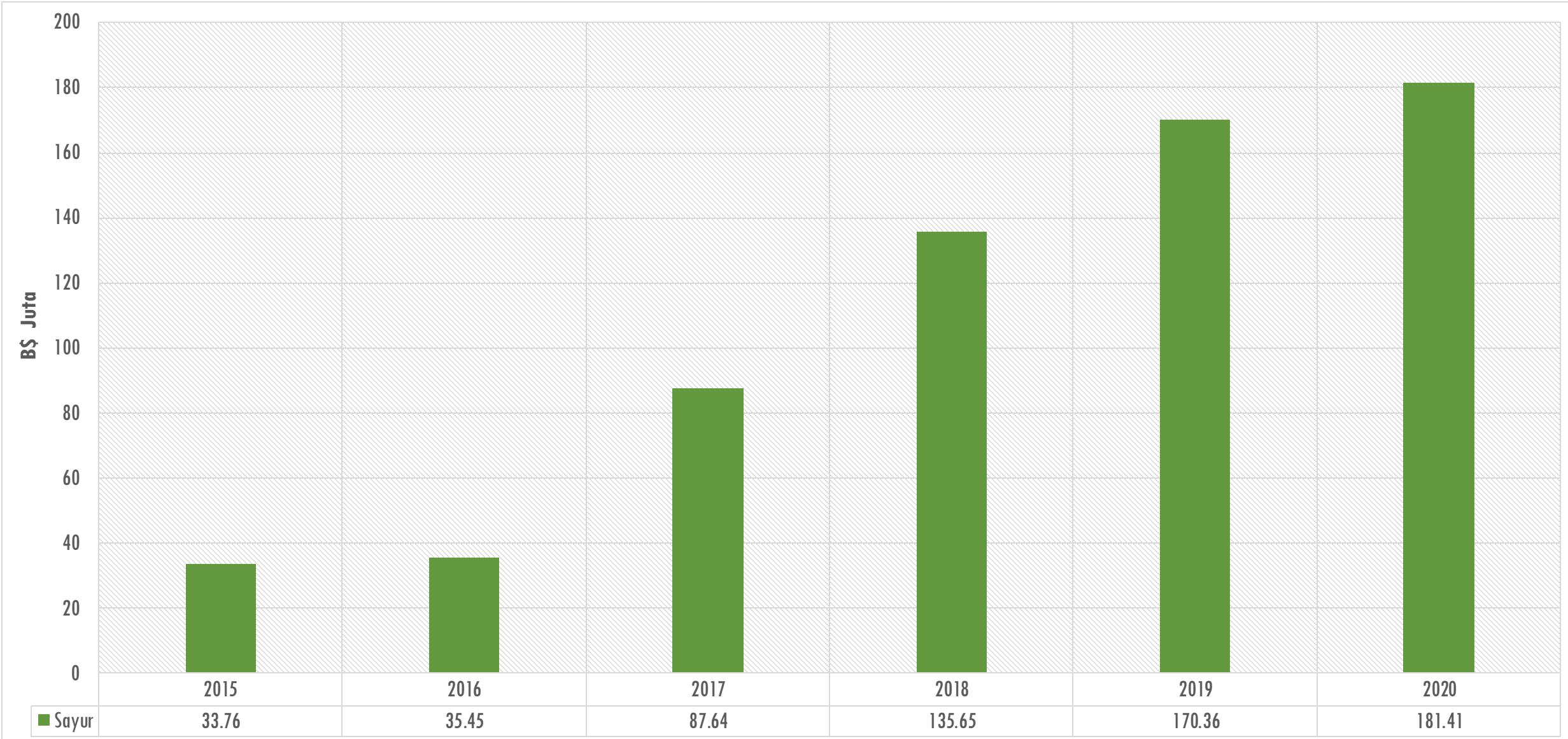
Sasaran:

- i. Meningkatkan pertumbuhan keluaran sayur-sayuran tropika daripada 13,000 tan metrik (bernilai \$33.00 juta) pada tahun 2015 kepada 78,900 tan metrik (bernilai \$181.41) pada tahun 2020; dan
- ii. Menembusi pasaran eksport sebanyak 50,000 tan metrik (bernilai \$150 juta) pada tahun 2020.

Inisiatif Utama:

- i. Meningkatkan pengeluaran daripada ladang-ladang sedia ada dengan menggalakkan pengusaha-pengusaha untuk berpindah dari sistem pengeluaran secara konvensional kepada sistem perladangan moden;
- ii. Membuka kawasan-kawasan baru untuk diusahakan secara komersial melalui *Request For Proposal*: KKP Tungku (110ha); KKP Lumapas (7ha) ; KKP Sibongkok (60ha); dan KKP Sinaut (40Ha);
- iii. Meningkatkan produktiviti pengeluaran dengan menggalakkan pengusaha-pengusaha untuk mengusahakan ladang-ladang menggunakan sistem berteknologi tinggi;
- iv. Menggalakkan penyertaan pelabur-pelabur asing, selain bertujuan membawa teknologi dan kepakaran, juga akan memudahkan laluan pasaran untuk eksport menggunakan rangkaian pasaran mereka; dan
- v. Memudahkan akses pasaran melalui pelaksanaan program-program amalan perladangan terbaik (*Good Agricultural Practices*) dan mematuhi keperluan dan piawaian-piawaian serantau dan antarabangsa.

Rajah 12. Industri Sayur disasarkan bertumbuh pada kadar purata 40% setahun

Jadual 2. Pelan Perlaksanaan Industri Sayur

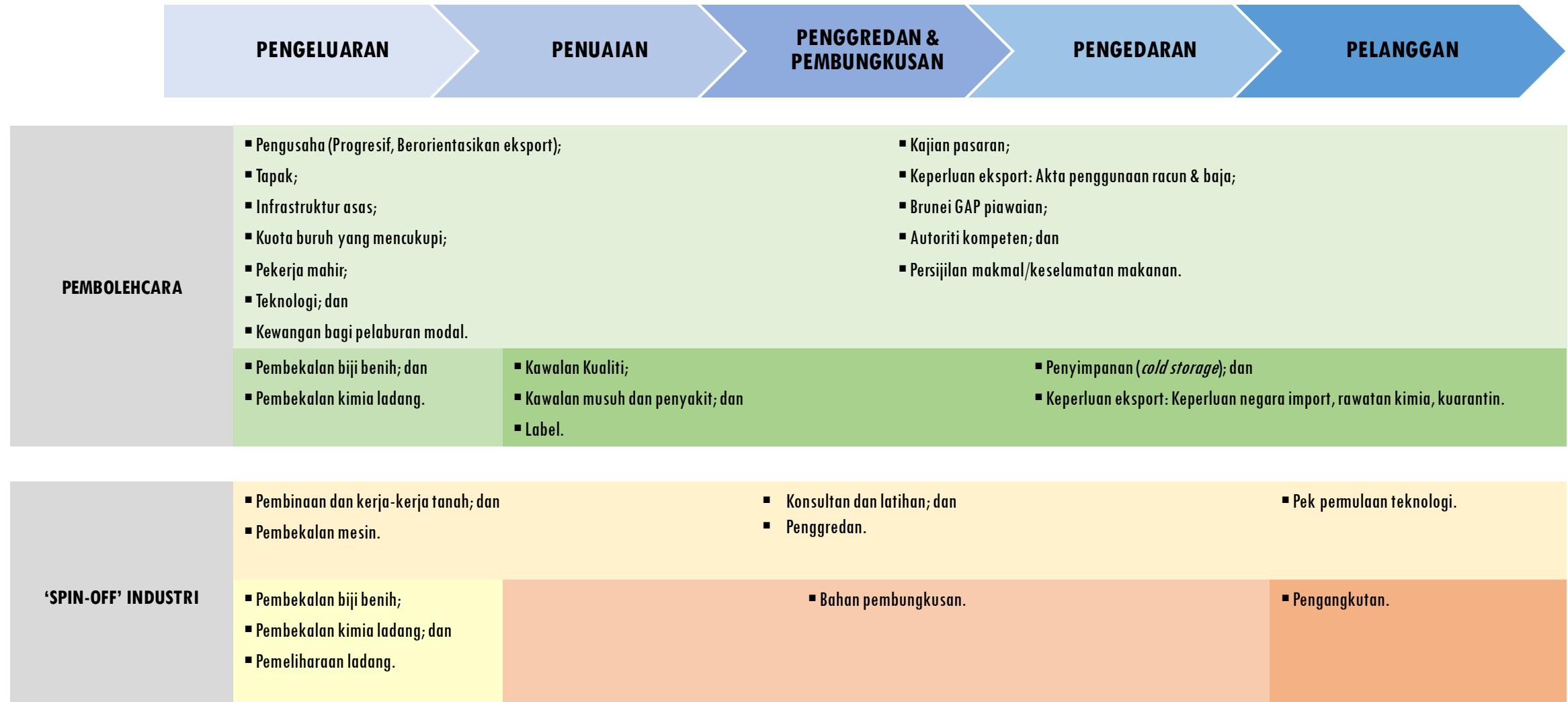
Program	KPI	Sasaran		Inisiatif	Jangkaan Keluaran	Aktiviti Utama*
		Sebenar 2015	Sasaran 2020			
Pertumbuhan industri sayur	1. Peningkatan Keluaran	13000 Mt \$33 juta	78900 Mt \$181.41 juta	Pembukaan Tapak seluas 40 ha dan 70ha, KKP Tungku (ATP).	19000 Mt / \$72 juta	• Penawaran tapak melalui RFP; • Penambahbaikan kawasan tumpuan seperti jalan, longkang, mitigasi banjir; • Pemasangan tambahan <i>irrigation pipeline</i>; • Pemasangan tambahan elektrik dan paip air domestic; dan • Pembinaan jalan baru.
				Pembukaan Tapak seluas 7ha, KKP Lumapas.	3668 Mt /\$27 juta	• Penawaran tapak melalui RFP; • Penambahbaikan dan pembinaan jalan, longkang, mitigasi banjir; • Pemasangan tambahan <i>irrigation pipeline</i>; dan • Pemasangan tambahan elektrik dan paip air domestic.
				Pembukaan Tapak seluas 60ha, KKP Sibongkok.	6337 Mt /\$45 juta	• Penawaran tapak melalui RFP; • Penambahbaikan dan pembinaan kawasan tumpuan seperti jalan, longkang, mitigasi banjir; • Pemasangan tambahan <i>irrigation pipeline</i>; dan • Pemasangan tambahan elektrik dan paip air domestik.

Program	KPI	Sasaran		Inisiatif	Jangkaan Keluaran	Aktiviti Utama*
		Sebenar 2015	Sasaran 2020			
Pertumbuhan industri sayur	1. Peningkatan Keluaran			Pembukaan tapak seluas 40ha, KKP Sinaut	6337 Mt/ \$ 45 juta	- Penawaran tapak melalui <i>Request for Proposal</i> - Penambahbaikan kawasan tumpuan seperti jalan, longkang, mitigasi banjir; - Pemasangan tambahan irrigation pipeline; dan - Pemasangan tambahan elektrik dan paip air domestik.
				Peningkatan ladang sedia ada seluas 210ha, KKP Batumpu	23000 Mt / \$54 juta	- Penilian semula ladang yang kurang aktif; - Penarikan ladang yang tidak aktif dan penawaran semula KKP melalui <i>Request for Proposal</i>/atau tender; - Menyediakan piawaian peningkatan pengeluaran sayur; - Penambahbaikan sistem jalan, longkang, mitigasi banjir; - pemasangan air domestik; - penambahan pemasangan paip saliran pengairan ladang; - Meningkatkan latihan kepada peladang dalam pengurusan ladang; - Memberi latihan dalam pengurusan keawangan kepada peladang; dan - Memberi latihan teknologi tinggi kepada peladang.

Program	KPI	Sasaran		Inisiatif	Jangkaan Keluaran	Aktiviti Utama*
		Sebenar 2015	Sasaran 2020			
Pertumbuhan industri sayur	2. Peningkatan Produktiviti per ha	10 Mt/ ha	80 - 90 Mt/ha	Pembinaan pusat pengumpulan, penyimpanan dan pengedaran		Penawaran tapak melalui <i>Request for Proposal</i> di kawasan strategik KKP Batumpu, KKP sinaut dan KKP Tungku.
				Perisikan maklumat pasaran (<i>Marketresearch</i>)		Permohonan peruntukan tawaran Marketresearch • Mengeluarkan tawaran; • Analisis maklumat; dan • Penyaluran maklumat kepada peladang.
				Meningkatkan Pengiktirafan ladang		• <i>Roadshow</i> kepada sekolah, peladang dan pengguna; • Menyenaraikan Brunei GAP sebagai salah satu keperluan dalam spesifikasi <i>Request for Proposal</i>, tender tapak dan penyambungan semula tapak; dan • Menjadikan produk Brunei <i>Good Agricultural Practices</i> sebagai satu kewajipan dalam penyediaan makanan di kedai kedai dan <i>retailer</i>.

Program	KPI	Sasaran		Inisiatif	Jangkaan Keluaran	Aktiviti Utama*
		Sebenar 2015	Sasaran 2020			
Pertumbuhan industri sayur	3. Eksport	0 Mt \$0 juta	50,000Mt	Piawaian kualiti eksport		Pengiktirafan ladang/prodak.
			\$150 juta <i>(Assumption 10% dari ladang sedia ada dan 10,000 Mt dari FDI)</i>	• ASEAN GAP; • Brunei GAP; dan • Global GAP.		- Penyediaan perkhidmatan kawalan penyakit dan musuh tanaman melalui <i>quarantine treatment</i>; dan - Penyemakan piawaian kuarantin bagi setiap negeri pengimpor.
				Kuarantin treatment		- Business matching melalui perwakilan di luar negara atau perwakilan negara luar di Negara Brunei Darussalam; dan - Penyemakan trade agreement dan free trade agreement negara pengimpor.
				<i>Market access</i>		- Sanitary and <i>phyto-sanitary standard</i>; - <i>National single window</i>; - <i>BIMP EAGA network</i>; - <i>ASEAN Trade in Goods Agreement</i>; - <i>WTO trade facilitation</i>; - <i>Brunei International Air Cargo Courier</i>; - <i>Cargo logistic</i>; dan - <i>Tariff</i>.

‘ECOSYSTEM & VALUE CHAIN’ INDUSTRI TANAMAN SAYUR-SAYURAN

7.5.3 PELAN PERLAKSANAAN INDUSTRI BUNGA KERATAN

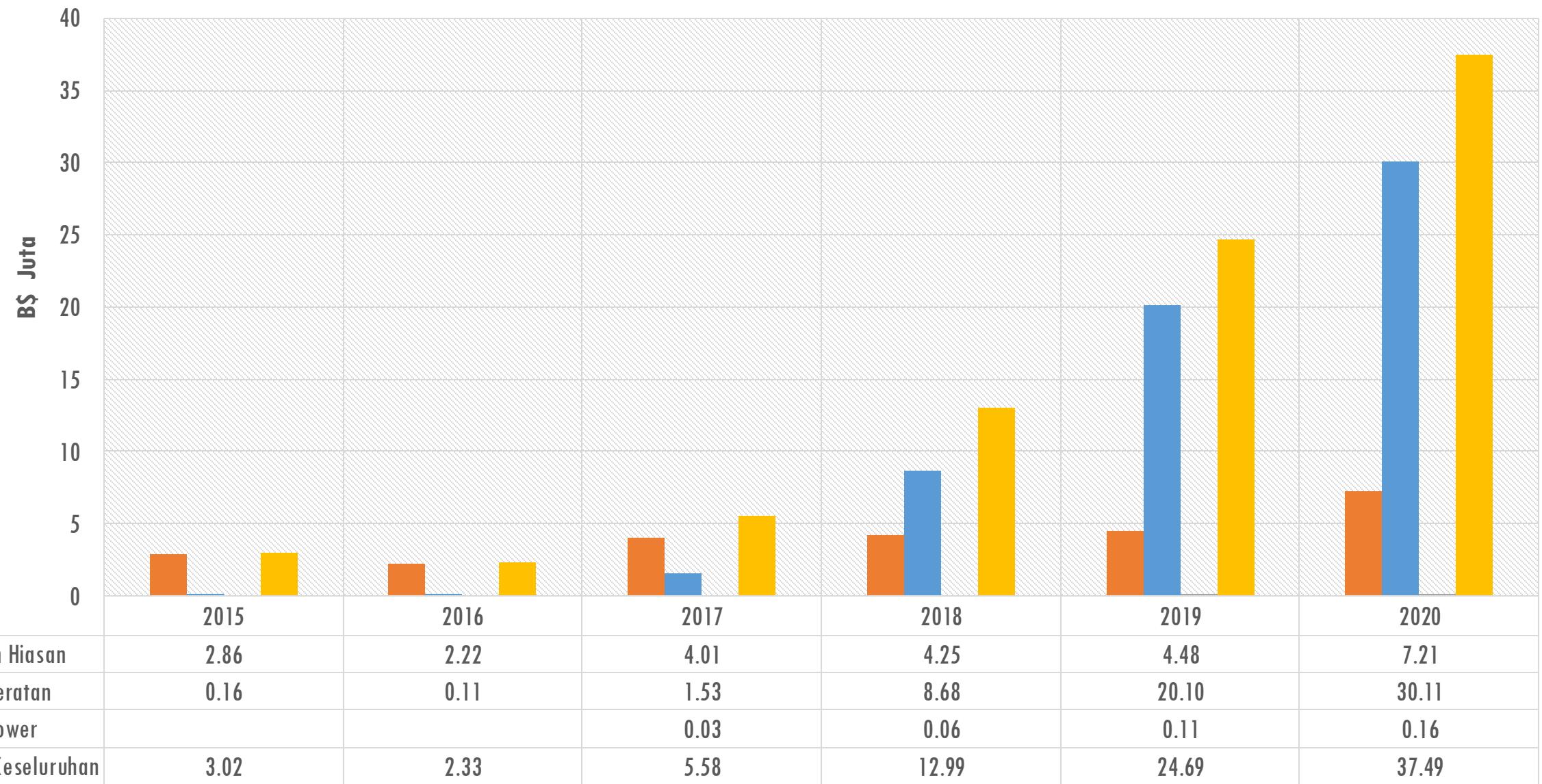
Sasaran:

- i. Meningkatkan pertumbuhan keluaran bunga-bunga keratan daripada 173,625 keratan (bernilai \$0.16 juta) pada tahun 2015 kepada 12,120,228 keratan (bernilai lebih \$30 juta) pada tahun 2020; dan
- ii. Menembusi pasaran eksport sebanyak 9,596,160 keratan (bernilai \$29 juta) pada tahun 2020.

Inisiatif:

- i. Meningkatkan pengeluaran daripada ladang-ladang sedia ada dengan menggalakkan pengusaha-pengusaha untuk berpindah dari sistem pengeluaran secara konvensional kepada sistem perladangan moden;
- ii. Membuka kawasan-kawasan baru untuk diusahakan secara komersial melalui RFP: KKP Batumpu (10ha) dan KKP Mumong (21ha);
- iii. Meningkatkan produktiviti pengeluaran dengan menggalakkan pengusaha-pengusaha menggunakan sistem pengeluaran berteknologi tinggi;
- iv. Menggalakkan penyertaan pelabur-pelabur asing, selain untuk membawa teknologi dan kepakaran, juga akan memudahkan laluan pasaran untuk eksport menggunakan rangkaian pasaran mereka; dan
- v. Memudahkan akses pasaran melalui pelaksanaan program-program amalan perladangan terbaik (Good Agricultural Practices) dan mematuhi keperluan eksport dan piawaian-piawaian serantau dan antarabangsa.

Rajah 13. Industri Bunga Keratan disasarkan bertumbuh pada kadar purata 185% setahun

Jadual 3. Pelan Perlaksanaan Industri Bunga Keratan

PROGRAM	KPI	SASARAN		INISIATIF	JANGKAAN KELUARAN	AKTIVITI UTAMA*	Pelaksana
		SEBENAR 2015	SASARAN 2020				
A. Pertumbuhan Industri Bunga Keratan	1. Peningkatan Keluaran	173,625 keratan \$0.16 juta	12,120,228 keratan \$30 juta	Pembukaan tapak seluas 10ha, KKP Batumpu.	6,854,400 keratan \$17 juta.	• Penawaran tapak melalui RFP; dan • Peningkatan infrastruktur bagi mengelakkan banjir(drainage).	Ketua Bahagian Industri Tanaman
				Pembukaan Tapak seluas 21ha, KKP Mumong.	5,140,800 keratan \$13 juta.	• Penawaran tapak melalui RFP; dan • Penyediaan infrastruktur asas seperti bekalan elektrik, air, jalan dan mitigasi banjir.	Ketua Bahagian Industri Tanaman

PROGRAM	KPI	SASARAN		INISIATIF	JANGKAAN KELUARAN	AKTIVITI UTAMA*	Pelaksana
		2015	2020				
A. Pertumbuhan Industri Bunga Keratan	2. Peningkatan Produktiviti per ha	72,000 keratan	761,600 keratan	Menggalakkan pengusaha untuk menggunakan sistem pengeluaran berteknologi tinggi.		Pengukuhan program pemindahan teknologi melalui perkhidmatan pengembangan pertanian. Menggalak usahasama dengan pelabur-pelabur tempatan dan asing bagi mengambil faedah mendapatkan suntikan modal, penggunaan sistem pengeluaran berteknologi tinggi serta pengeluaran bunga keratan bernilai tinggi	Ketua Bahagian Industri Tanaman
	3. Eksport	0 keratan \$0 juta	9,596,160 keratan \$29 juta	Meningkatkan <i>Market access</i>		Mengukuhkan mutu dan kualiti hasil dan mencapai piawaian pasaran eksport serantau dan antarabangsa seperti <i>ASEAN Good Agricultural Practices</i>, dan <i>Global GAP</i>; Melaksanakan program-program akreditasi ladang secara berterusan dan meluas; Menggalakkan penyertaan pelabur-pelabur asing yang mana selain membawa teknologi dan kepakaran, juga akan memudahkan laluan pasaran untuk eksport menggunakan rangkaian pasaran mereka yang sedia ada; Mengukuhkan perkhidmatan-perkhidmatan yang berkaitan kearah mendokong kualiti mutu dan standard yang memenuhi keperluan pasaran eksport seperti <i>Sanitary and phytosanitary standard</i>, <i>cargo logistic</i> dan sebagainya. Trade facilitation instrument • <i>National single window</i>; • <i>BIMP EAGA network</i>; • <i>ASEAN Trade in Goods Agreement</i>; • <i>WTO trade facilitation</i>; dan • <i>Tariff</i>. Melaksanakan program-program peningkatan kapasiti bagi pegawai dan kakitangan yang berkenaan untuk memastikan piawaian-piawaian bagi memenuhi keperluan eksport adalah dipatuhi.	Ketua Bahagian Industri Tanaman

‘ECOSYSTEM & VALUE CHAIN’ INDUSTRI FLORIKULTUR

PEMBOLEHCARA	▪ Pengusaha (Progresif, Berorientasi Eksport); ▪ Tapak; ▪ Infrastruktur asas; ▪ Kuota buruh yang mencukupi; ▪ Pekerja mahir; ▪ Teknologi; ▪ Kewangan bagi pelaburan modal; dan ▪ Kajian pasaran. • Pembekalan biji benih; dan • Pembekalan kimia ladang.	▪ Keperluan eksport: Akta penggunaan racun & baja, Brunei GAP/ piawaian, Autoriti kompeten: persijilan, makmal bagi keselamatan makanan; ▪ Penubuhan autoriti pemasaran; ▪ Pengusaha; ▪ Kriteria: Progresif; dan ▪ Berorientasi ke arah eksport.	
	• Kawalan kualiti; • Kawalan musuh dan penyakit; • Label; • Penyimpanan (<i>cold storage</i>); dan • Keperluan eksport: Keperluan negara import, rawatan kimia, kuarantin.		
‘SPIN-OFF’ INDUSTRI	• Pembekalan biji benih; • Pembekalan kimia ladang; • Pemeliharaan ladang; • Pembinaan dan kerja-kerja tanah; • Pembekalan mesin; • Konsultan dan latihan; dan • Penggredan.	• Bahan pembungkusan; dan • Pemprosesan.	▪ Pengangkutan
		• Pek permulaan teknologi; • Agensi pemasaran; • Institusi kewangan; dan • Perkhidmatan pengurusan.	

7.5.4 PELAN PERLAKSANAAN INDUSTRI AGRIMAKANAN

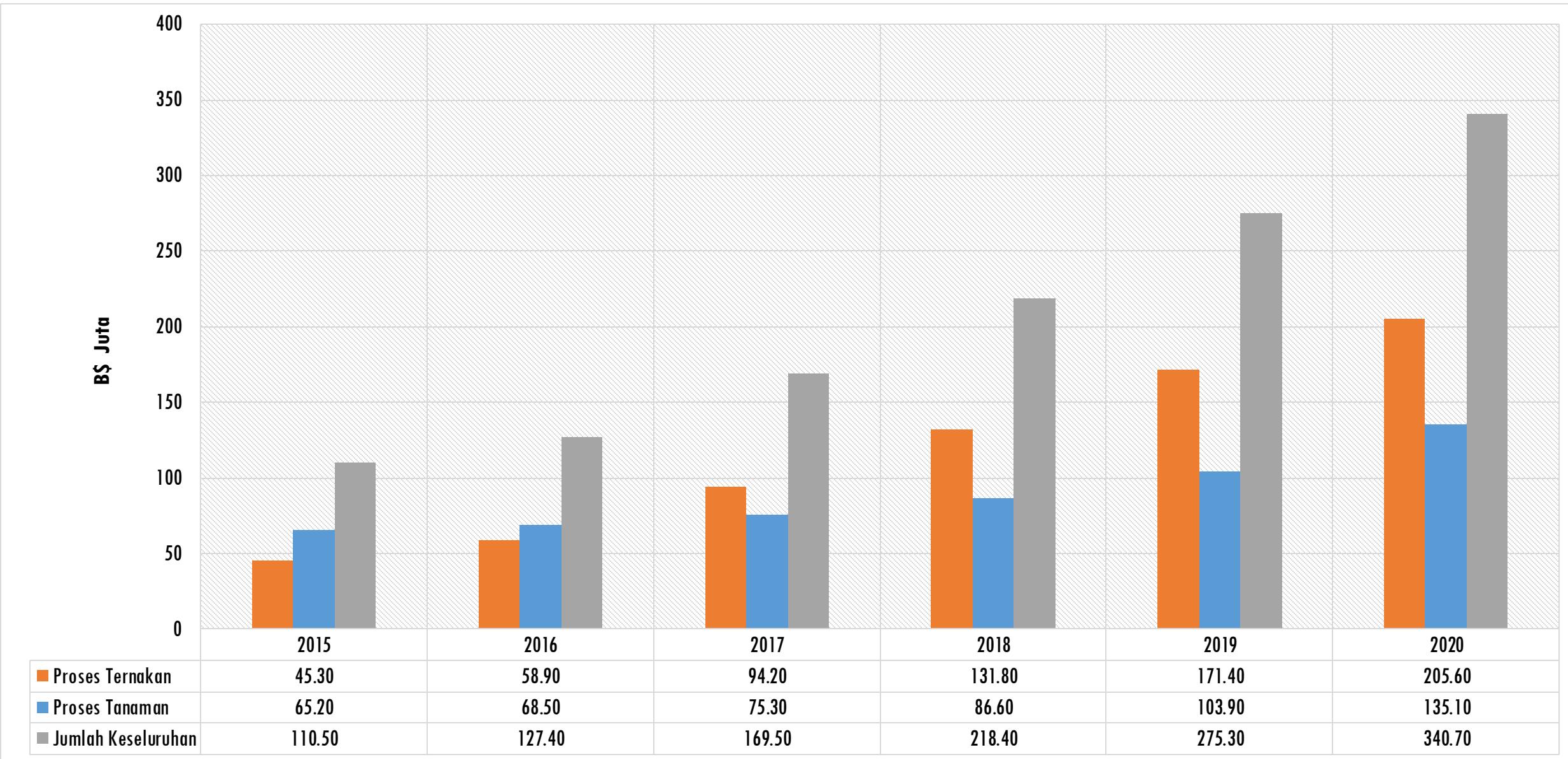
Sasaran:

- i. Meningkatkan pertumbuhan keluaran industri agrimakanan yang bernilai \$110 juta (2015) kepada \$340.7 juta (2020); dan
- ii. Menembusi pasaran eksport bernilai \$80 juta (2020).

Inisiatif Utama:

- i. Menggalakkan pengusaha-pengusaha menggunakan sistem pengeluaran berteknologi tinggi dan otomatik;
- ii. Penswastaan *Small Enterprise Food Incubator*(SEFI) di Kilanas melalui *Request For Proposal*;
- iii. Membuka kawasan-kawasan baru untuk diusahakan secara komersial melalui *Request For Proposal* : KKP Semabat dan KKP Batang Mitus;
- iv. Meningkatkan produktiviti pengeluaran dengan menggalakan pengusaha-pengusaha untuk berpindah dari sistem pengeluaran berteknologi rendah kepada sistem berteknologi tinggi; dan
- v. Memudahkan akses pasaran melalui pelaksanaan program-program amalan pembuatan terbaik (*Good Manufacturing Practices*), mematuhi piawaian-piawaian antarabangsa dan memenuhi keperluan pasaran eksport.

Rajah 14. Industri Agrimakanan disasarkan bertumbuh pada kadar purata 25% setahun

Jadual 4. Pelan Perlaksanaan Industri Agrimakanan

Program	KPI	Sasaran		Inisiatif	Jangkaan Keluaran	Aktiviti Utama		Tindakan :
		Sebenar 2015	Sasaran 2020			Jabatan	Pengusaha	
Pertumbuhan Pengeluaran Produk Asas Tani	Peningkatan Keluaran untuk pasaran tempatan dan eksport (B\$).	B\$ 110 juta	B\$ 340.8 juta	- Penswastaan <i>Food Processing Centre (FPC)</i>, Kilanas; - Penyediaan infrastruktur dan pembukaan tapak baru bagi premis/kilang pemprosesan makanan; - Menubuhkan Skim Galakan Penggunaan Teknologi bagi Pengeluaran Produk Hiliran berdasarkan pertanian; - Meningkatkan penggunaan sistem keselamatan makanan melalui latihan dan tunjuk ajar mengenai tata-amalan yang terbaik bagi pengeluaran produk asas tani (GMP/HACCP/ISO 22000); - Mengukuhkan akses pasaran dalam dan luar negara melalui kerjasama Jabatan dengan agensi-agensi yang berkaitan dengan pengeluaran produk berdasarkan pertanian; dan - Meningkatkan penyelarasan (<i>networking</i>) di kalangan agensi-agensi berkenaan yang terlibat dalam jaringan kerja - “Competent Authority” bagi produk berdasarkan pertanian	RFP : \$10 Juta (2020) – Kilanas. \$25 Juta (2020) – Sinaut. \$30 Juta (2020) – KKP Tungku. 80 Juta (2022) – Semabat, Merangking & Batang Mitus.	- Penswastaan FPC (Kilanas) melalui iklan RFP bagi pengeluaran produk bakeri (kering/sejuk beku), jus dan sos; - Menyediakan infrastruktur asas bagi tapak-tapak berikut : Sinaut, KKP Tungku & Batang Mitus (jalan, bekalan elektrik dan air, telefon, kerja-kerja saliran dan pembentungan, saliran pembuangan sisa pemprosesan) - Pembukaan tapak baru melalui iklan RFP bagi Semabat, Merangking dan Batang Mitus, dengan fokus kepada aktiviti pengeluaran produk hasilan daging dan ayam proses; - Mendatangkan pakar dan tenaga mahir dalam teknologi pengeluaran produk asas tani (<i>mechanisation</i>) secara berperingkat-peringkat bagi PKS yang berpotensi dan berkelayakan; - Melatih sumber tenaga kerja yang sedia ada untuk meningkatkan kecekapan dan kepakaran dalam bidang tertentu mengikut kategori produk (<i>expertise & competent technical staff</i>); - Memenuhi keperluan negara pengimport - kriteria untuk menembusi pasaran halal; dan - Menggubal Akta, Peraturan & Garispanduan yang berhubungkait dengan akses pasaran eksport.	- Mendapatkan pengiktirafan GMP/HACCP/ ISO 22000 dan Halal MUIB; - Berinisiatif dalam memenuhi keperluan pasaran eksport dalam pelbagai aspek seperti peraturan pelabelan, had penggunaan aditif makanan, jenis pembungkusan, dan sebagainya; dan - Meningkatkan pembangunan kapasiti dalam bidang teknikal seperti Pengurus QA/QC, tenaga kerja teknikal yang cekap, dan sebagainya.	Bahagian Pembangunan Produk Asas Tani

Jadual 4. Pelan Perlaksanaan Industri Agrimakanan

Program	KPI	Sasaran		Inisiatif	Jangkaan Keluaran	Aktiviti Utama*		Tindakan
		Sebenar 2015	Sasaran 2020			Jabatan	Pengusaha	
Pertumbuhan Industri Agrimakanan	1. Peningkatan Keluaran (B\$)	B\$ 110 juta	B\$ 340.8 juta	- Penswastaan Food Processing Centre - Penyediaan infrastruktur dan pembukaan tapak baru bagi premis/kilang pemprosesan makanan; - Menubuhkan Skim Galakan Penggunaan Teknologi bagi PKS agrimakanan tempatan; dan - Meningkatkan sistem keselamatan makanan dengan mempraktikkan tata-amalan yang terbaik bagi pengeluaran produk makanan dari PKS agrimakanan tempatan (GMP/HACCP/ISO 22000).	RFP : \$2 Juta (from 2018) – Food Processing Centre. \$0.5 Juta (from 2019) – Mentiri. \$0.5 Juta (from 2019) – Sinaut \$1 Juta (from 2019) – KKP Tungku; dan 0.5 Juta (2022) - Semabat & Btg Mitus.	- Penswastaan FPC (Kilanas) melalui iklan RFP bagi pengeluaran produk bakeri, jus dan sos; - Menyediakan infrastruktur asas bagi tapak-tapak berikut : Sinaut, Mentiri & KKP Tungku (jalan, bekalan letrik dan air, telefon, kerja-kerja saliran dan pembentungan); - Pembukaan tapak baru melalui iklan RFP Semabat dan RFP Batang Mitus bagi aktiviti pengeluaran produk hasilan daging dan ayam proses; dan - Mendatangkan pakar dan tenaga mahir dalam teknologi pengeluaran makanan (<i>mechanisation</i>) secara berperingkat-peringkat bagi PKS yang berpotensi dan berkelayakan.	- Mendapatkan pengiktirafan GMP/HACCP/ ISO 22000 dan Halal MUIB; - Berinisiatif dalam memenuhi keperluan pasaran eksport dalam pelbagai aspek seperti had penggunaan aditif makanan, jenis pembungkusan, dan sebagainya; dan - Meningkatkan pembangunan kapasiti dalam bidang teknikal seperti Pengurus QA/QC, tenaga kerja makmal, dan sebagainya.	Bahagian Industri Agrimakanan

Program	KPI	Sasaran		Inisiatif	Jangkaan Keluaran	Aktiviti Utama*		Tindakan:
		Sebenar 2015	Sasaran 2020			Jabatan	Pengusaha	
Pertumbuhan Industri Agrimakanan	2. Eksport	B\$ 0.345 juta	B\$ 5 juta dari sykt PKS tempatan dan B\$ 45 juta dari FDI	- Mengukuhkan akses pasaran dalam dan luar negara melalui kerjasama Jabatan dengan agensi-agensi yang berkaitan dengan pengeluaran produk makanan; dan - Meningkatkan penyelarasan (<i>net working</i>) dikalangan agensi-agensi berkenaan yang terlibat dalam jaringan kerja - “Competent Authority” bagi produk makanan proses.		- Penubuhan makmal yang diiktiraf ISO 17025 dan mendapatkan sumber tenaga kerja (<i>expertise & competent technical staff</i>) - Memenuhi keperluan negara pengimport - kriteria untuk menembusi pasaran halal; dan - Menyediakan Akta, Peraturan & Garispanduan yang berhubungkait dengan keperluan eksport.	Syarikat tempatan diiktiraf ISO22000/GMP dan menembusi pasaran eksport.	Bahagian Industri Agrimakanan

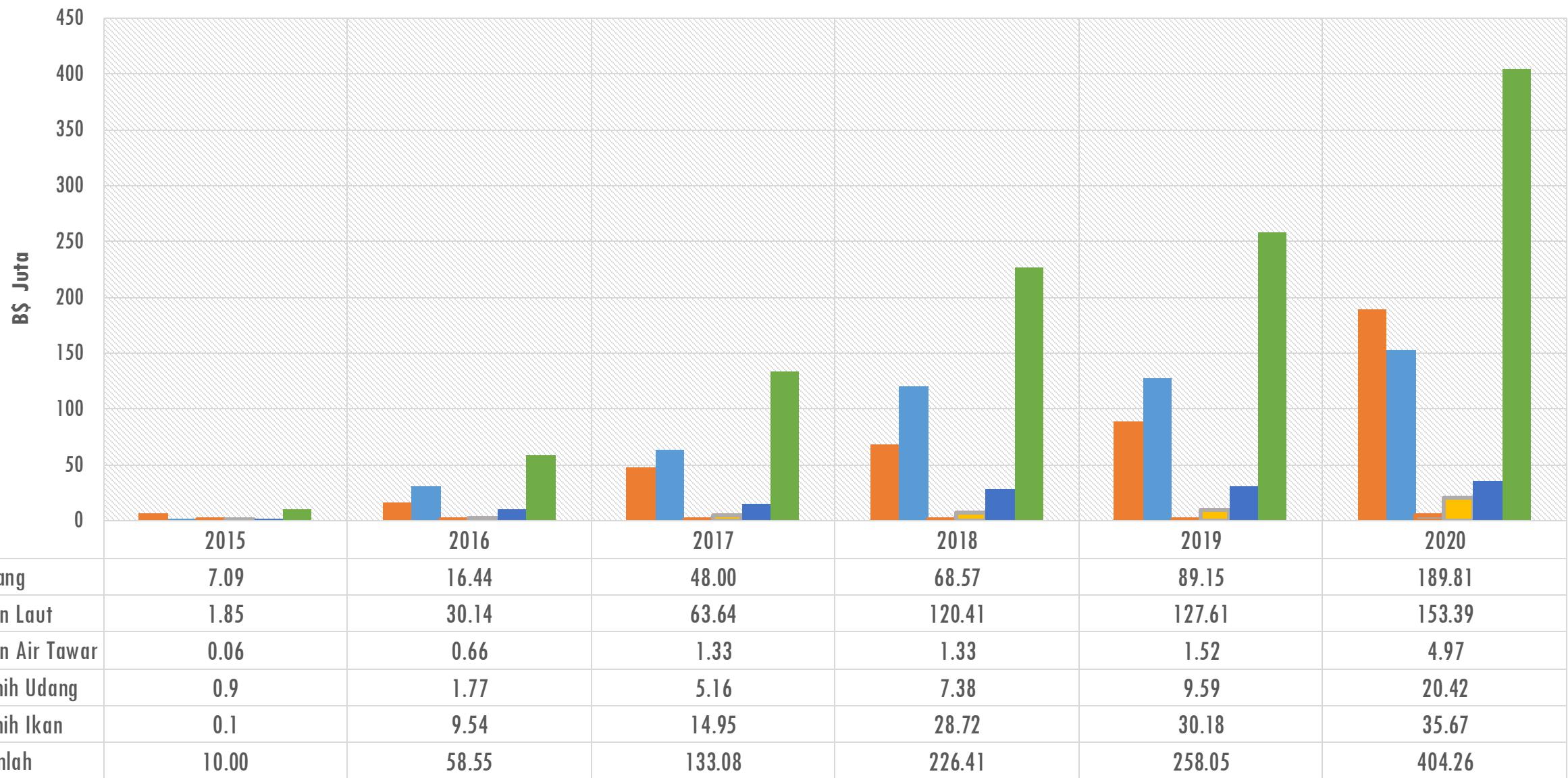
‘ECOSYSTEM & VALUE CHAIN’ AGRIMAKANAN

7.5.5 PELAN PERLAKSANAAN INDUSTRI AKUAKULTUR

Industri Akuakultur secara keseluruhan dijangka akan bertumbuh pada kadar 110% setahun (2015-2020) dengan jumlah keluaran kasar dijangka meningkat daripada \$10 juta pada tahun 2015 kepada \$404.26 juta pada tahun 2020 (Rajah 15).

Rajah 15. Industri Akuakultur secara keseluruhan disasarkan bertumbuh pada kadar purata 110% setahun

7.5.5.1 PELAN PERLAKSANAAN INDUSTRI AKUAKULTUR (TERNAKAN IKAN DALAM SANGKAR LUAR PANTAI)

Sasaran:

- i. Meningkatkan pertumbuhan keluaran ternakan ikan dalam sangkar luar pantai bernilai \$1.85 juta (2015) kepada \$153.39 juta (2020), dan dijangka mampu mengeluarkan sehingga \$300 juta (2020); dan
- ii. Menembusi pasaran eksport.

Inisiatif Utama:

- i. Memajukan kawasan luar pantai bagi perusahaan ikan dalam sangkar dengan menggalakkan penyertaan pelabur-pelabur termasuk FDI;
- ii. Menyediakan dan menaiktaraf kemudahan infrastruktur asas bagi aktiviti-aktiviti yang berkaitan untuk ditempatkan di kawasan-kawasan ‘landbased’;
- iii. Penggunaan teknologi tinggi dan teknik moden; dan
- iv. Meningkatkan kapasiti dan keupayaan Jabatan Perikanan sebagai “Competent Authority” bagi memudahkan cara akses pasaran tempatan dan antarabangsa, termasuk pengiktirafan makmal-makmal perikanan, pengeluaran sijil kesihatan dan lain-lain.

Jadual 5.1 Pelan Perlaksanaan Ternakan Ikan Dalam Sangkar Luar Pantai

Program	KPI	Sasaran		Inisiatif	Jangkaan Keluaran	Aktiviti Utama	Owner
		Sebenar 2015	Sasaran 2020				
a. Meningkatkan ternakan ikan dalam sangkar luar pantai	Peningkatan keluaran	NA	36,000 Mt	Pelong Rocks (RFP)	• Penyediaan infrastruktur di Meragang (EIDPMO); • Kilang pemprosesan; • Cold storage; dan • Penyediaan Tapak Landbased: ➢ Penyediaan jalan raya; dan ➢ Bekalan Elektrik.	• Approval dari Petroleum Brunei / BSP ; • Penyediaan tapak landbased:- ➢ Pengukuran tapak lot 6054 dan pembahagian kepada penyediaan jalan raya; dan ➢ Bekalan Elektrik.	Divisyen Pembangunan Akuakultur
			\$300 juta	Littledale (RFP: 21 Mei 2016)			
				Victoria dan Nankivell (RFP: 1 Aug 2016)			

Jadual 5.2 Pelan Perlaksanaan Ternakan Ikan Dalam Sangkar

Program	KPI	Sasaran		Inisiatif	Jangkaan Keluaran	Aktiviti Utama	Owner
		Sebenar 2015	Sasaran 2020				
B. Ternakan Ikan Dalam Sangkar	Peningkatan Keluaran	185 Mt \$1.85 juta	1,200 Mt \$12juta	Pembesaran Tapak Industri Ternakan Ikan Tanjong Pelumpong bagi projek ternakan ikan kerapu	2017	• Penempatan lot bagi ternakan ikan dalam sangkar; • Pembekalan air bersih ke Tapak Industri Ternakan Ikan T. Pelumpong; • Bekalan ikan buangan (trash fish) • Gazet tapak Penetasan (35 ha Telisai)-on going; • Tapak nursery di Pangkalan Sibabau Zon 2 (11.6ha) dan Pangkalan Sibabau Zon 1 (4ha); • Penyewaan jentera berat bagi pengorekan dan pembersihan tapak; • Infrastruktur (jalanraya, pembekalan elektrik).	Divisyen Pembangunan Akuakultur
				Tapak tambahan Tanjong Pelumpong 90 ha (RFP: 30 Jun,2016)	2018	• Approval dari Jabatan Laut; • Pengukuran tapak T.Pelompong • Mengenal pasti bagi tapak “land-based” yang bersesuaian; • Penyediaan jalan raya • Bekalan Eletrik • Bekalan air bersih	

Existing

RKN

Program	KPI	Sasaran		Inisiatif	Jangkaan Keluaran	Aktiviti Utama	Owner
		Sebenar 2015	Sasaran 2020				
B. Ternakan Ikan Dalam Sangkar	Peningkatan Keluaran	185 MT \$1.85 Juta	1,200 MT \$12juta	Memaksimakan penggunaan & mengoperasikan sepenuhnya tapak T.Pelompong, P.Kaingaran, Sg Bunga, Sg Dua	2017		Divisyen Industri Akuakultur

'ECOSYSTEM & VALUE CHAIN' INDUSTRI TERNAKAN IKAN DALAM SANGKAR LUAR PANTAI (18,202 Ha) DAN PERSISIRAN PANTAI (245 Ha)

7.5.5.2 PELAN PERLAKSANAAN INDUSTRI AKUAKULTUR (TERNAKAN UDANG)

Sasaran:

- i. Meningkatkan pertumbuhan keluaran udang daripada 787 tan metrik, bernilai \$7.09 juta (2015) kepada 20,800.53 tan metrik, bernilai sehingga \$189 juta (2020); dan
- ii. Menembusi pasaran eksport.

Inisiatif:

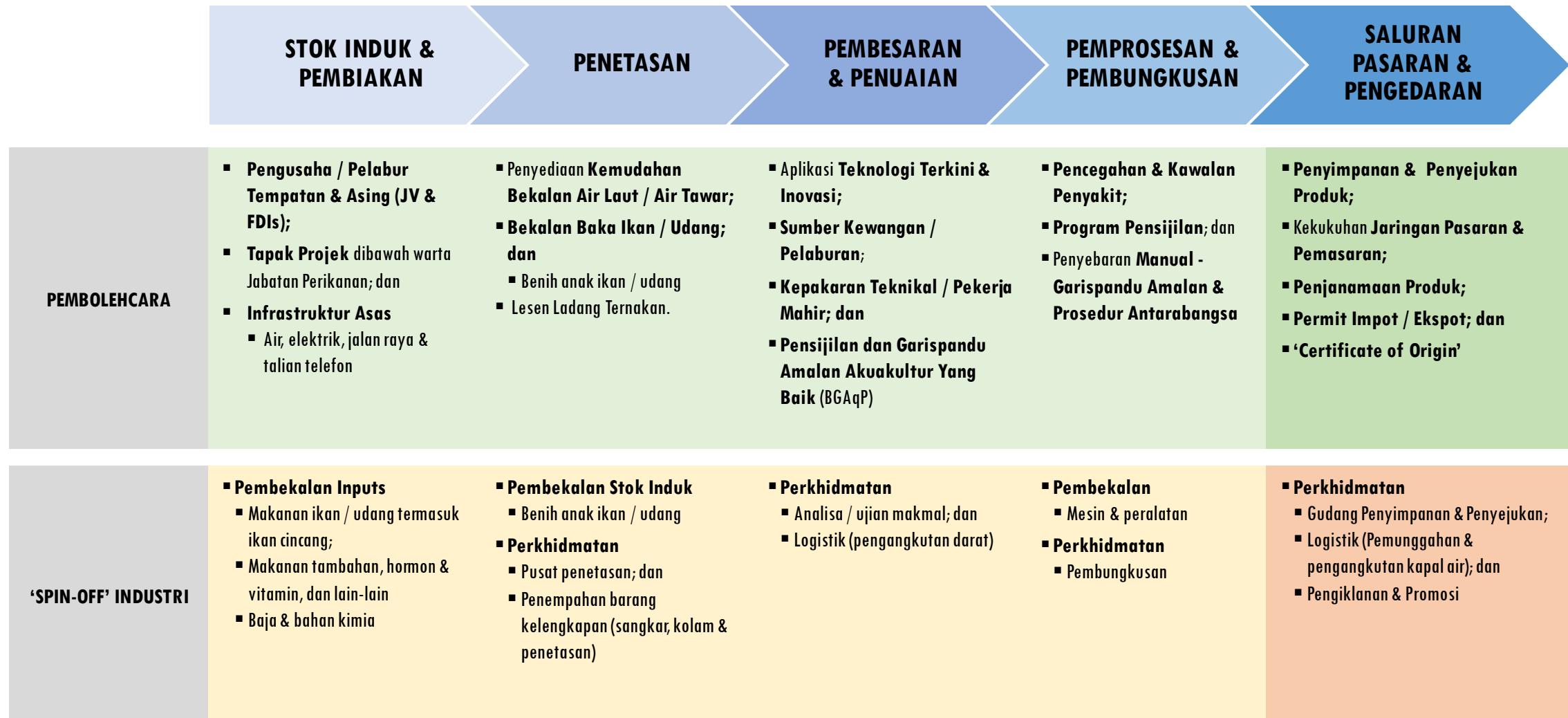
- i. Memajukan sepenuhnya kawasan-kawasan ternakan udang: Sg Penyatang; Kg Keramut; dan Kg Telisai;
- ii. Menyediakan dan meningkatkan kapasiti kemudahan infrastruktur asas;
- iii. Penggunaan teknologi tinggi dan teknik moden; dan
- iv. Meningkatkan kapasiti dan keupayaan Jabatan Perikanan sebagai “Competent Authority” bagi memudahkan cara akses pasaran tempatan dan antarabangsa, termasuk pengiktirafan makmal-makmal perikanan, pengeluaran sijil kesihatan dan lain-lain.

Jadual 6.1 Pelan Perlaksanaan Industri Ternakan Udang

Program	KPI	Sasaran		Inisiatif	Jangkaan Keluaran	Aktiviti Utama	Owner
		Sebenar 2015	Sasaran 2020				
A. Meningkatkan pengeluaran ternakan udang	Peningkatan Keluaran	N/A	7,350 MT \$62.48 Juta	Memajukan sepenuhnya Tapak Industri Akuakultur Sg Penyatang	2016	- Bekalan Elektrik; - Membalik pulih sistem pembekalan air laut; - Pembersihan kawasan zon B; dan - Penimbukkan zon B (cell 3,4) & zon C	Divisyen Pembangunan Akuakultur
	Peningkatan Keluaran	NA	700 mt \$5.9 Juta	Tapak Industri Akuakultur, Kg Telisai, (107 Ha)	2020	- Untuk gazet tapak kepada Jabatan Perikanan; dan - Penyediaan infrastruktur	Divisyen Pembangunan Akuakultur
	Peningkatan Keluaran	787 MT \$7.09 Juta	12,075MT \$103 Juta (Assumptions Prod/mt/ha/yr: 52.50MT @\$8.50)	Memaksimakan penggunaan & mengoperasikan sepenuhnya tapak P.Sibabau I & II dan Telisai Fasa I (230 has)	2017	- Meningkatkan fasiliti kawasan Tapak P.Sibabau I & II, Telisai Fasa I ketahap yang lebih efisyen (\$644,000): a) Membalik pulih dan memasang sistem saluarn kabel, feed pillar & pendawaian bekalan elektrik (\$254,000)	Divisyen Industri Akuakultur

Program	KPI	Sasaran		Inisiatif	Jangkaan Keluaran	Aktiviti Utama	Owner
		Sebenar 2015	Sasaran 2020				
		675.53 MT \$5.7 Juta (included in the existing 230 ha)	Mengoperasikan sepenuhnya Tapak Kg Keramut (31 Ha)	2016	b) Membaiki sistem saluran paip, Divisyen Industri udang dan pam bagi bekalan air laut Akuakultur (\$350,000) c) Pengurusan pemotongan & pembersihan jalan masuk (\$20,000) e) Membaharui & memasang pagar dan papan tanda sekuriti (\$50,000)	• Pemantauan operasi pemeliharaan udang	Divisyen Industri Akuakultur

‘ECOSYSTEM & VALUE CHAIN’ INDUSTRI AKUAKULTUR TERNAKAN UDANG

7.6 PELAN PERLAKSANAAN INDUSTRI PEMPROSESAN MAKANAN LAUT

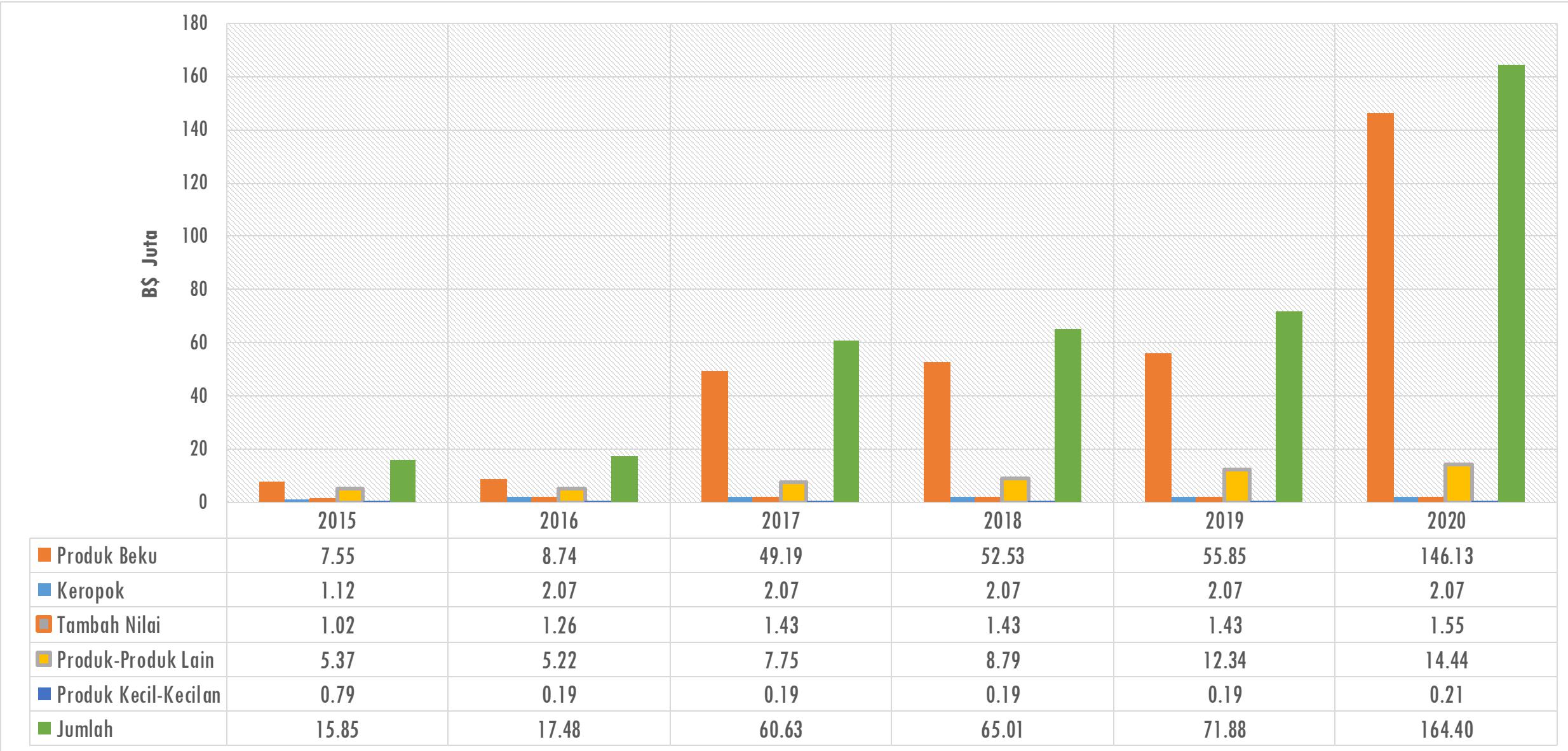
Sasaran:

- i. Meningkatkan pertumbuhan keluaran produk-produk makanan laut yang diproses yang bernilai \$15.85 juta (2015) kepada \$164.40 juta (2020); dan
- ii. Menembusi pasaran eksport.

Inisiatif:

- i. Menembusi pasaran Eropah dengan mendapatkan pengiktirafan EU Number; dan
- ii. Meningkatkan kapasiti dan keupayaan Jabatan Perikanan sebagai “Competent Authority” bagi memudahkan akses pasaran tempatan dan antarabangsa (pengiktirafan makmal-makmal perikanan, pengeluaran sijil kesihatan dan lain-lain).

Rajah 16. Industri Pemprosesan Makanan Laut disasarkan bertumbuh pada kadar purata 60% setahun

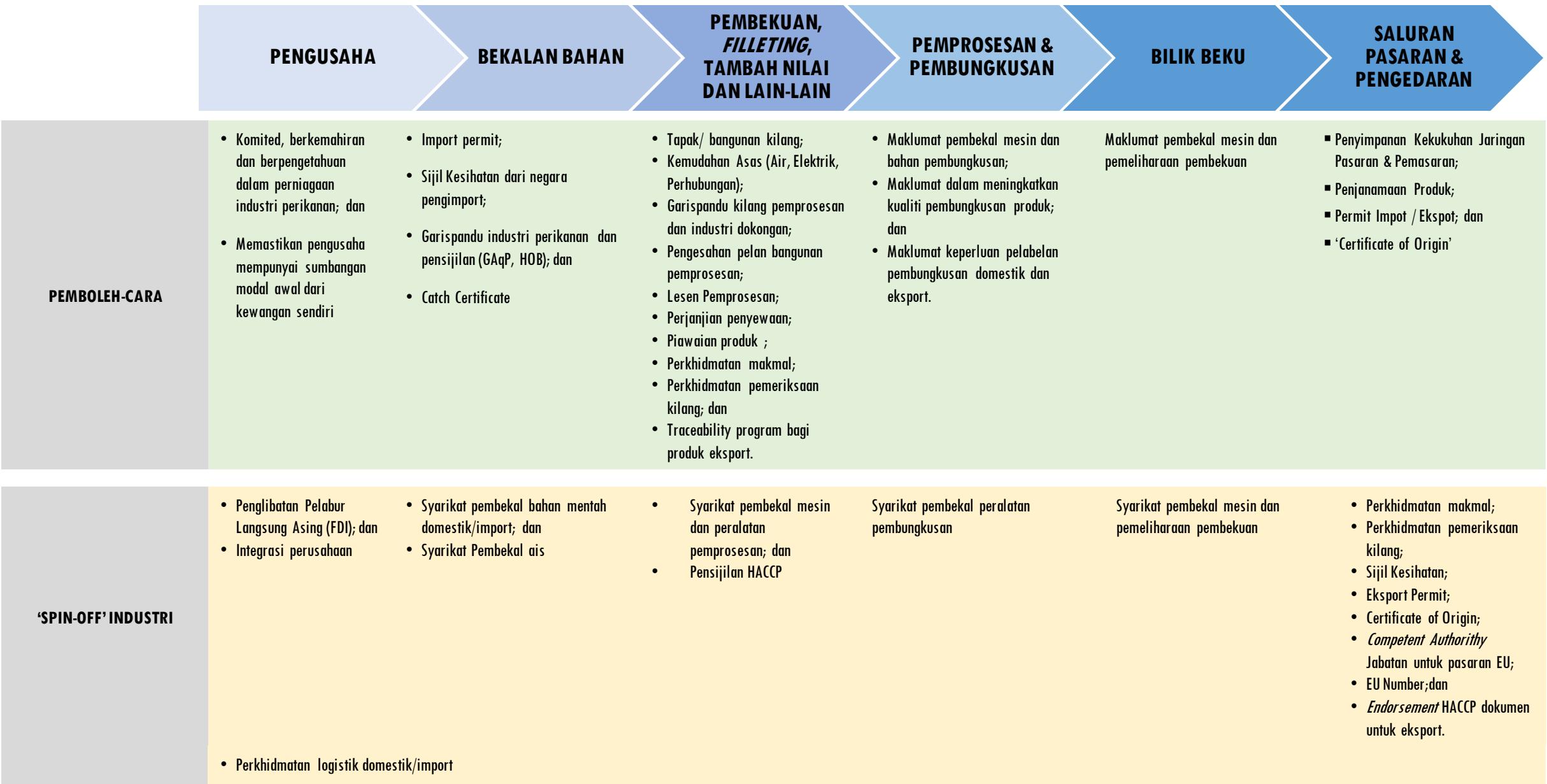

Jadual 7. Pelan Perlaksanaan Industri Pemprosesan Makanan Laut

Program	KPI	Sasaran		Inisiatif	Jangkaan Keluaran	Aktiviti Utama	Owner
		Sebenar 2015	Sasaran 2020				
A. Meningkatkan pengeluaran produk makanan laut	Peningkatan keluaran	3,983MT/ \$15.85 Juta	22,602MT/ \$164 Juta	- Pengeluaran maksima mengikut kapasiti kilang - Cold storage dan Bilik Pemprosesan Ikan mula beroperasi - Kilang Tuna mula beroperasi	2016 2017	- Persediaan Jabatan untuk mendapatkan <i>EU Number</i> bagi pasaran eksport ke EU; - Latihan dan kursus diperlukan bagi pegawai Jabatan untuk mendapatkan kursus kemahiran dan pengauditan elemen-elemen HACCP kilang; dan - Pengambilan dan penganalisaan makmal keatas contoh produk bagi pasaran domestik dan eksport. - Kursus kemahiran teknologi pemprosesan, pembungkusan, kebersihan dan keselamatan makanan bagi pegawai-pegawai dan kakitangan Jabatan serta pengusaha-pengusaha	Divisyen Industri & Kemajuan Pemprosesan Makanan Laut

Program	KPI	Sasaran		Inisiatif	Jangkaan Keluaran	Aktiviti Utama	Owner
		Sebenar 2015	Sasaran 2020				
				- Kilang pemrosesan udang beku mula beroperasi - Kilang pemrosesan eksport ke EU - Kilang Pemrosesan Ikan Beku dan makanan ikan mula beroperasi	2017 2017 2018	- Persediaan simulasi dan Request For Proposal bagi aktiviti penghasilan makanan laut; - Latihan kemahiran penggunaan garispandu keperluan kebersihan kilang pemrosesan dan menyediakan Piawaian Prosidur Kerja (SOP) untuk pengusaha - Pengauditan dan Pemeriksaan kilang bagi kilang pemrosesan produk eksport	

‘ECOSYSTEM & VALUE CHAIN’ EKOSISTEM INDUSTRI PEMPROSESAN MAKANAN LAUT

7.7.1 PELAN PERLAKSANAAN INDUSTRI PERHUTANAN (HILIRAN & NILAI TAMBAH)

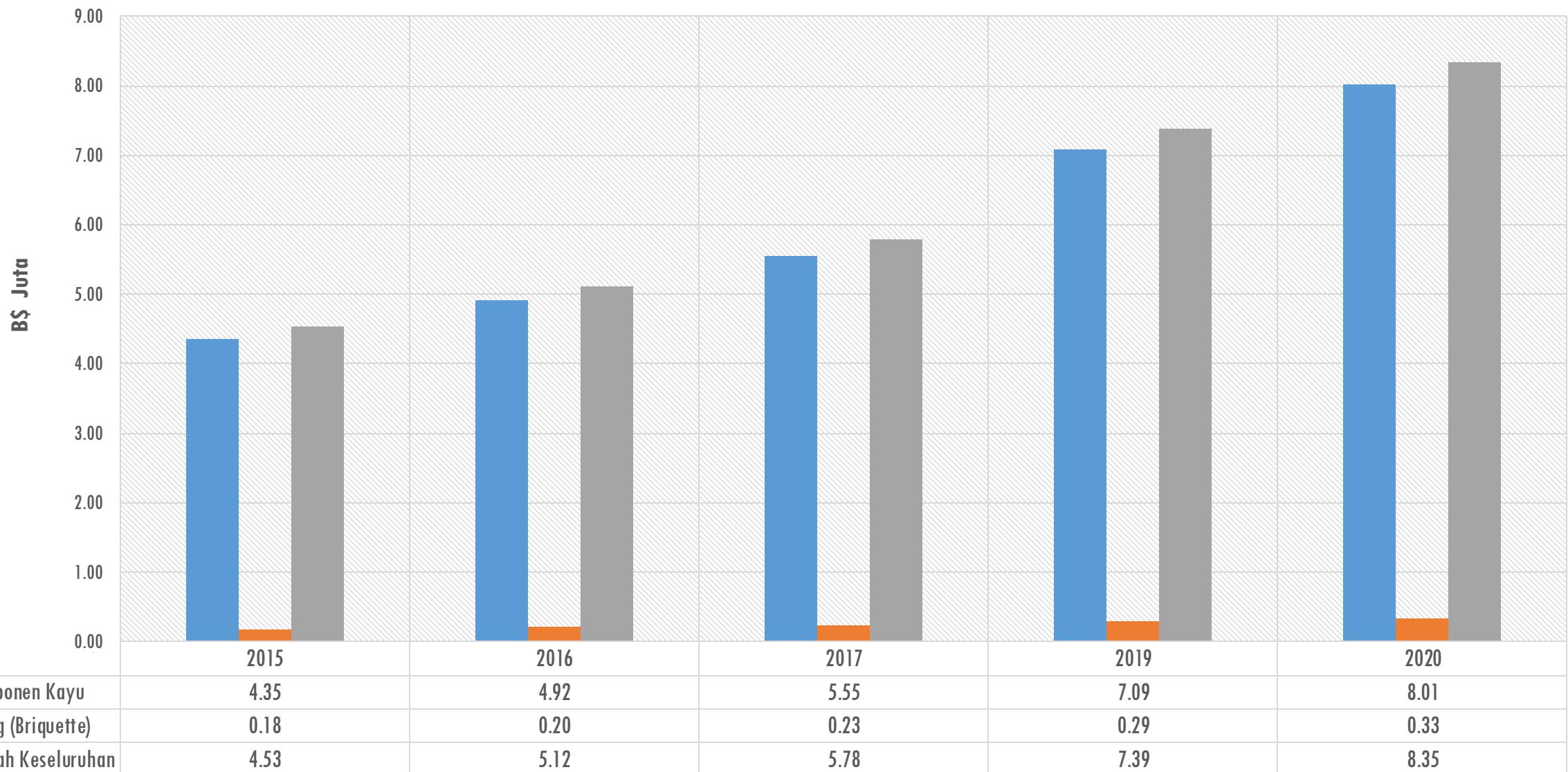
Sasaran:

- i. Meningkatkan pertumbuhan industri hiliran dan nilai tambah berdasarkan kayu daripada \$4.53 juta (2015) kepada \$8.35 juta (2020).

Inisiatif:

- i. Meningkatkan penglibatan dan keupayaan Syarikat-syarikat Kilang Papan (SSKP) yang sedia ada dengan menggabungkan mereka supaya berupaya beroperasi berskala besar; menggalakkan usahasama SSKP dengan pelabur-pelabur, serta penggubalan dasar-dasar berkaitan bagi membantu pertumbuhan industri ini;
- ii. Pembekalan sumber bahan mentah yang berdayatahan dengan melaksanakan projek penubuhan ladang hutan dan meneruskan projek penanaman mengaya; dan
- iii. Menembusi pasaran ekspot dengan melaksanakan pensijilan hutan dan membina stesen pemeriksaan kayu untuk menepati '*chain of custody*' (COC) bagi tujuan mendapatkan pengiktirafan '*eco-labeling*'.

Rajah 17. Keluaran Kasar Industri Hiliran Berasaskan Kayu disasarkan bertumbuh pada kadar purata 13% setahun

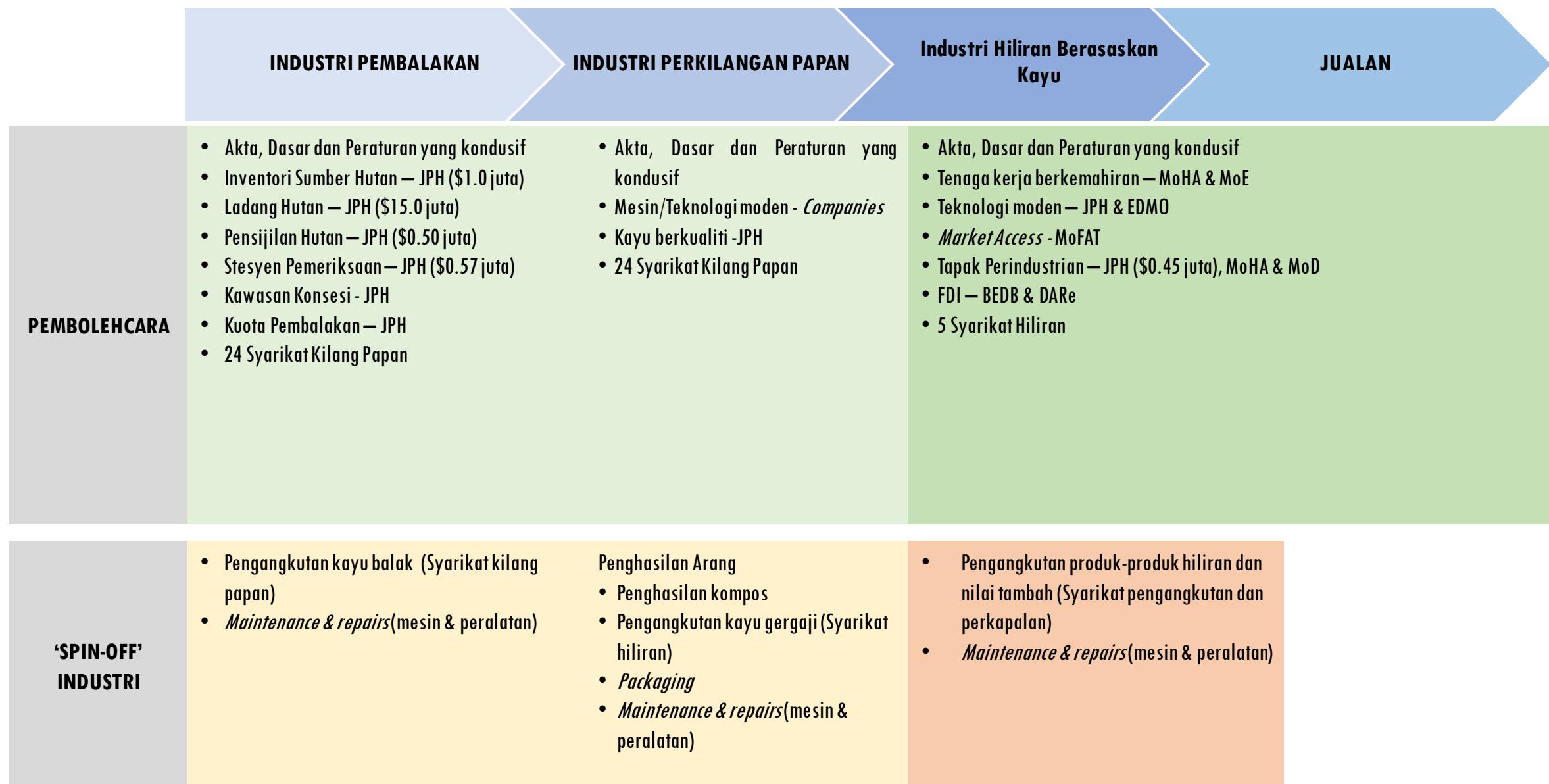

- Pada masa ini, 5 buah syarikat menjalankan industri hiliran dan nilai tambah
- Menjelang tahun 2020, tambahan dua buah syarikat akan melaksanakan industri hiliran dan nilai tambah

Jadual 8. Pelan Perlaksanaan Industri Hiliran & Nilai Tambah

Program	KPI	Sasaran		Inisiatif	Jangkaan Keluaran	Aktiviti Utama*	Pelaksana
		Sebenar 2015	Sasaran 2020				
Pertumbuhan Industri Hiliran dan Nilai Tambah Berasaskan Kayu	1. Nilai Keluaran	\$4.53 juta	\$8.35 juta	- Meningkatkan penglibatan dan keupayaan SKP sedia ada. - Pembekalan sumber bahan mentah yang berdayatahan. - Menembusi pasaran eksport (Eropah)		- Menggabungkan SKP bagi operasi perkilangan berskala besar; - Mewujudkan hubungan usahasama SKP dengan pelabur; dan - Menggubal dasar-dasar berkaitan bagi menggalak dan memudahkan pertumbuhan industri hiliran dan nilai tambah termasuk perusahaan arang.	
	2. Penglibatan Syarikat	5 buah syarikat utama	Tambahan 2 buah syarikat				

‘ECOSYSTEM & VALUE CHAIN’ INDUSTRI PERHUTANAN (HILIRAN & NILAI TAMBAH)

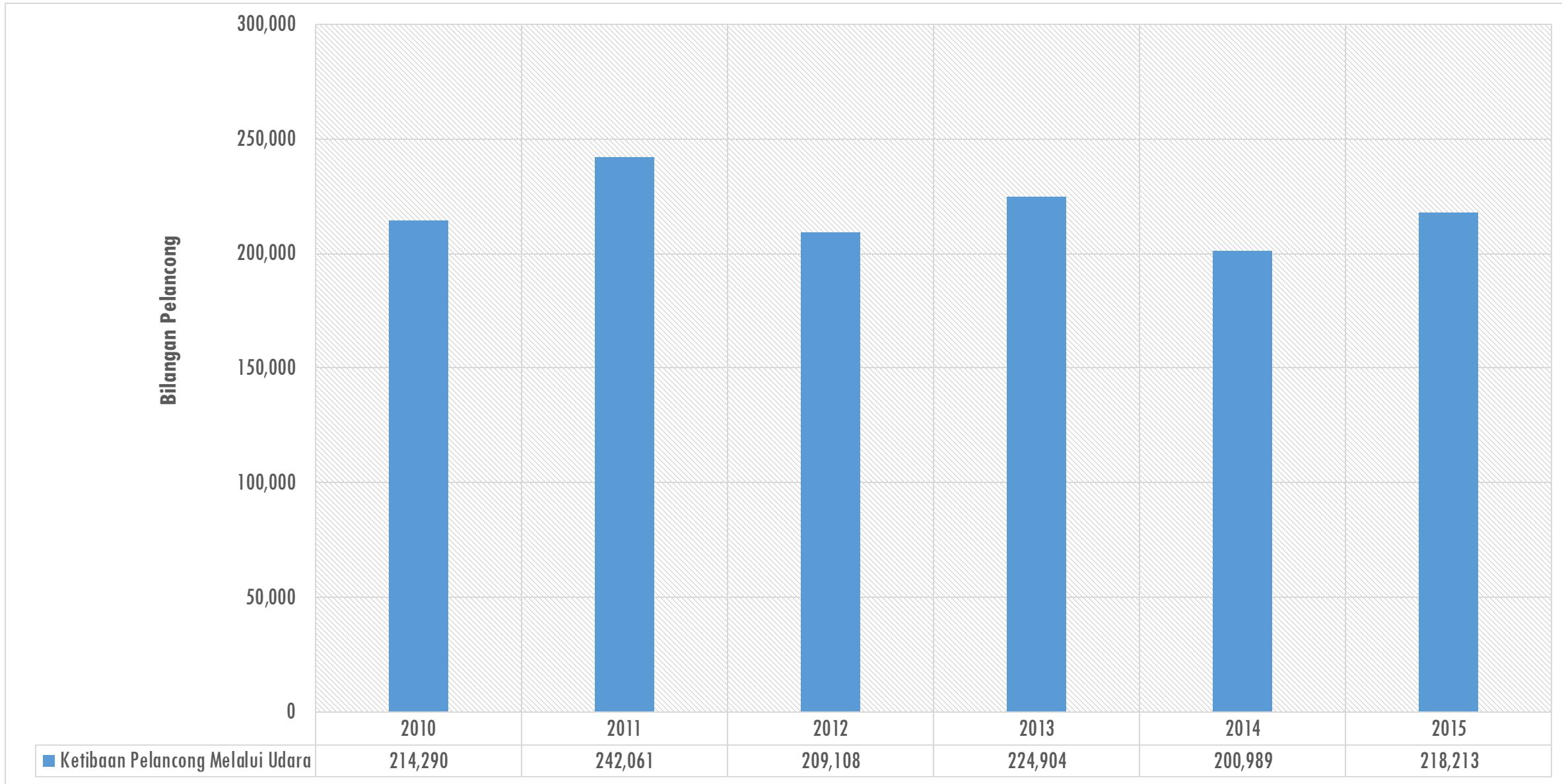

8. PELAN STRATEGIK INDUSTRI PELANCONGAN

8.1 SITUASI MASA KINI

- i. Bilangan pelancong yang datang ke Negara Brunei Darussalam bertumbuh pada kadar purata 0.36% bagi tempoh 2010-2015 (Rajah 18).

Rajah 18. Pertumbuhan Ketibaan Pelancong Melalui Udara ke Negara Brunei Darussalam (2010-2015)

8.2 ISU DAN CABARAN

- i. Produk-produk pelancongan yang kurang menarik;
- ii. Kualiti perkhidmatan dan tahap hospitaliti pelancongan yang kurang memuaskan;
- iii. Ketinggian nilai ringgit Negara Brunei Darussalam berbanding nilai matawang negara-negara jiran;
- iv. Persaingan dengan negara-negara jiran yang telah lama memberi penekanan kepada aktiviti-aktiviti pelancongan seperti Indonesia (Bali), Thailand (Phuket), Malaysia dan Singapura dan lain-lain; dan
- v. Penduduk dan residen tempatan yang sudah sekian lama terbiasa dengan perancangan pelancongan keluar negara setiap musim percutian panjang.

8.3 LANGKAH-LANGKAH PEMBAIKAN

- i. Mengukuhkan produk-produk pelancongan yang berpotensi untuk menarik lebih ramai pelancong ke Temburong, Kampong Ayer dan Bandar Seri Begawan, dan memperkenalkan pakej 3 malam atau lebih, dengan program yang menarik dan berbagai, dan menambah lebih banyak tempat penginapan berkualiti di Temburong;
- ii. Berkerjasama dengan *stakeholders* seperti ejen pelancongan dan pusat-pusat latihan bagi memastikan kualiti perkhidmatan adalah cemerlang dan konsisten;
- iii. Meningkatkan kualiti produk dan perkhidmatan serta memperkuuhkan akta dan perundangan, peningkatan piawaian dan keselamatan, program pengiktirafan dan pensijilan, skim pengelasan premis penginapan dan lain-lain; dan
- iv. Menggubal strategi pelancongan bagi menangani pelbagai senario dan persaingan pelancongan, dan memberi tumpuan produk produk unik bagi Negara Brunei Darussalam.

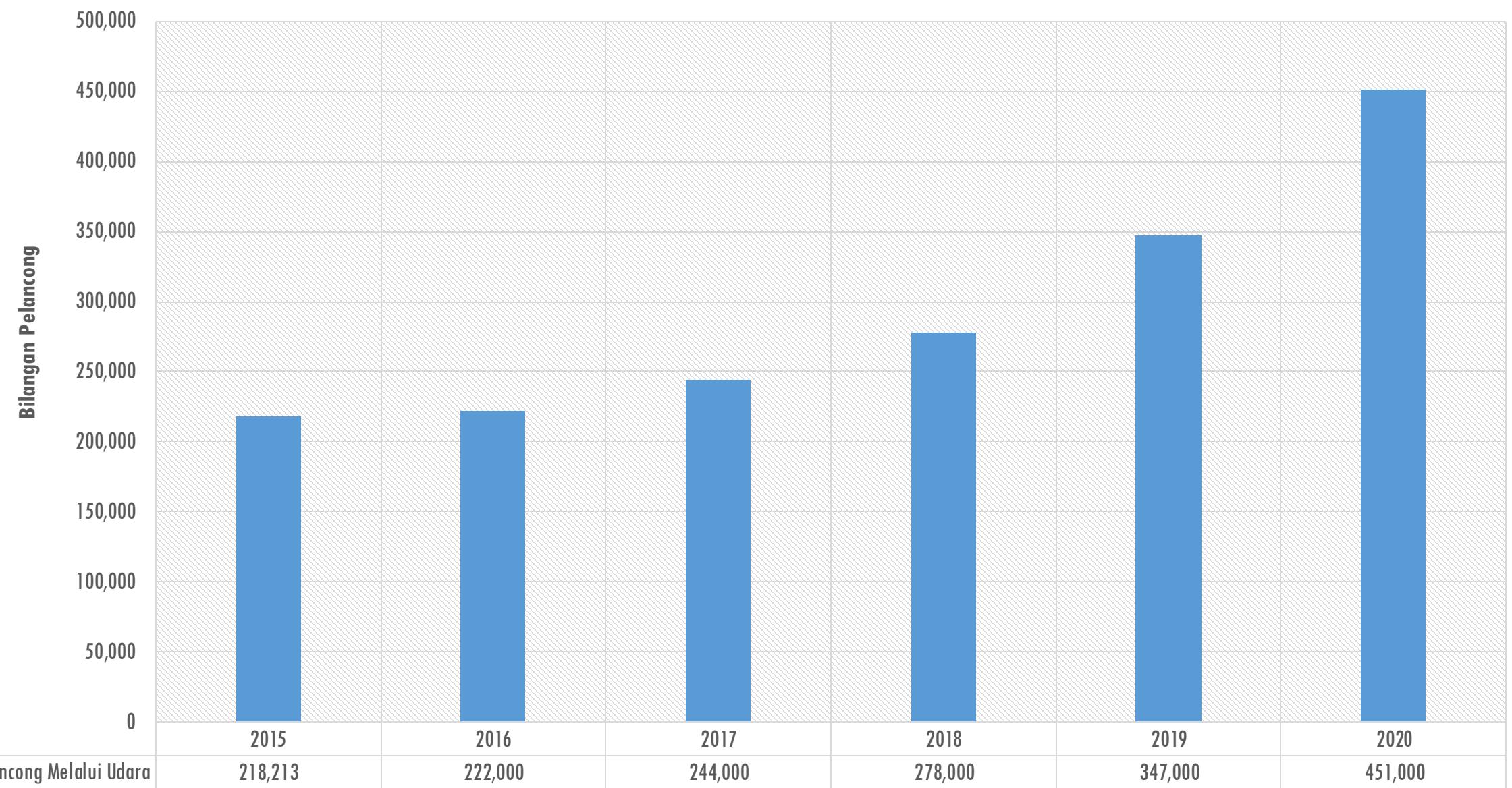
8.4 SASARAN DAN HALATUJU

Penekanan adalah untuk mempastikan adanya peningkatan pertumbuhan jumlah ketibaan pelancong yang berterusan dan berdayatahan, dan pertumbuhan perkhidmatan-perkhidmatan berkaitan dengan pelancongan iaitu dengan memberikan tumpuan kepada pengukuhan daya tarikan; kepelbagaian produk-produk pelancongan; serta meningkatkan kualiti perkhidmatan pelancongan supaya dapat menyumbang secara signifikan kepada pertumbuhan Keluaran Dalam Negara Kasar (KDNK).

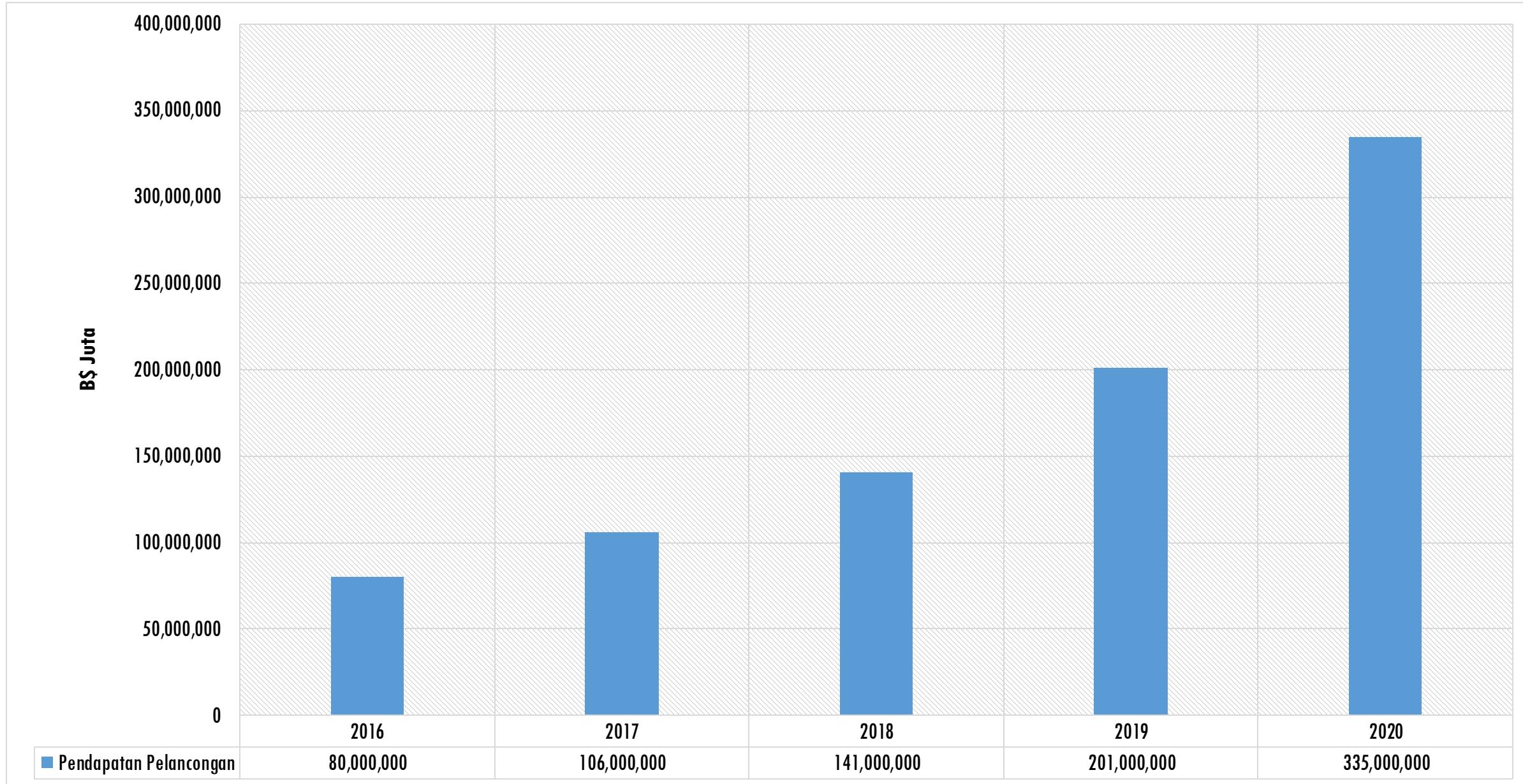
Sasaran dan Trajektori Industri Pelancongan (2016-2020):

- i. Ketibaan pelancong disasarkan bertumbuh pada purata 15.63% setahun (2015-2020) (Rajah 19) berbanding purata 0.36% setahun (2010-2015) (Rajah 18), dengan pendapatan pelancongan dianggarkan mencecah \$335 juta menjelang 2020 (Rajah 20).

Rajah 19. Pertumbuhan Ketibaan Pelancong melalui udara disasarkan bertumbuh pada kadar purata 15.63% setahun (2015-2020)

Rajah 20. Sasaran Pendapatan Pelancongan (2016-2020)

‘ECOSYSTEM & VALUE CHAIN’ INDUSTRI PELANCONGAN

8.6 PELAN PERLAKSANAAN INDUSTRI PELANCONGAN

Untuk mencapai sasaran dan trajektori 2016-2020, Kementerian Sumber-Sumber Utama dan Pelancongan melalui Jabatan Kemajuan Pelancongan akan melaksanakan inisiatif-inisiatif berikut:

- i. Mengukuhkan produk-produk pelancongan utama (*primary products*) di Negara ini, iaitu Daerah Temburong; Bandar Seri Begawan; dan Kampong Ayer;
- ii. Mengukuhkan produk-produk pelancongan ‘emerging’; dan
- iii. Meningkatkan Kualiti Perkhidmatan dan Fasiliti Produk Pelancongan.

8.6.1 PENGUKUHAN PRODUK PELANCONGAN TEMBURONG

Sasaran adalah untuk meningkatkan jumlah pelawat daripada 9,769 (2015) kepada 24,000 (2020).

Inisiatif Utama:

- i. Melaksanakan pembangunan dan memajukan tempat-tempat destinasi pelancongan seperti berikut:
  - Pembangunan Batang Duri – *River Centre* ;
  - Pembangunan *River Resort*;
  - Penswastaan *Temburong Resthouse* dan sekitarnya; dan
  - Penswastaan *Temburong Cultural and Heritage Gallery*.

Jadual 9. Pelan Perlaksanaan Produk Pelancongan Primer (Daerah Temburong)

PROGRAMMES	KPI	SASARAN		INISIATIF	JANGKAAN KELUARAN	AKTIVITI UTAMA
		Sebenar 2015	Sasaran 2020			
Pengukuhan produk pelancongan Temburong	Jumlah pelawat	9,769	24,000	Pembangunan Batang Duri - <i>River Centre</i> • <i>Resort style accommodation;</i> • <i>Restaurant and café; dan</i> • <i>Retail/shop/souvenir</i> <i>Pembangunan River Resort</i> • <i>Resort style accommodation;</i> • <i>Restaurant and café; dan</i> • <i>Retail/shop/souvenir</i> <i>Penswastaan Temburong Resthouse</i> dan sekitarnya • <i>Cultural and Heritage Museum;</i> • <i>Retail/shop/souvenir;</i> • <i>Beauty and spa; dan</i> • <i>Restaurant and café</i> <i>Penswastaan Temburong Cultural and Heritage Gallery</i> • <i>Gallery on Temburong ethnic cultures and heritage;</i> • <i>Retail/shop/souvenir; dan</i> • <i>Food and beverage</i>		• Pewartaan Tapak; • Penyediaan pengangkutan awam yang mencukupi, selesa, selamat dan teratur; dan • Penyediaan pakej-pakej pelancongan yang menarik

8.6.2 PENGUKUHAN PRODUK PELANCONGAN KAMPONG AYER

Sasaran adalah untuk meningkatkan jumlah pelawat daripada 15,171 (2015) kepada 30,000 (2020)

Inisiatif Utama:

- i. Penswastaan Pusat Kebudayaan, Komersil Dan Rekreasi melalui projek pembangunan *Artisan Village* di beberapa mukim di Kampong Ayer;
- ii. Menaik taraf Galeri Kebudayaan dan Pelancongan Kampong Ayer; dan
- iii. Mengadakan *River Cruise Heritage Trail* termasuklah menonjolkan tempat-tempat bersejarah di Sungai Brunei

Jadual 10. Pelan Perlaksanaan Produk Pelancongan Primer (Kampong Ayer - 1)

PROGRAMMES	KPI	SASARAN		INISIATIF	JANGKAAN KELUARAN	AKTIVITI UTAMA
		Sebenar 2015	Sasaran 2020			
Pengukuhan produk pelancongan Kampong Ayer	Jumlah pelawat	15,171	30,000	Pembangunan <i>Artisan Village</i> di Kampong Lurong Sikuna • <i>Restaurants/Cafes;</i> • <i>Artisan Workshop/Gallery/Shop;</i> • <i>Retail stores;</i> • <i>Local handicraft store;</i> • <i>Homestays;</i> • <i>Apartments; dan</i> • <i>B&B</i> Menaik taraf Galeri Kebudayaan dan Pelancongan Kampong Ayer		• Penswastaan Pusat Kebudayaan, Komersil dan Rekreasi (penyediaan ruang-ruang kedai dan restoran); • Pewartaan Tapak; • Penyediaan pengangkutan air yang selesa, selamat dan teratur; dan • Penyediaan pakej-pakej pelancongan yang menarik ➢ Kg Ayer River Cruise Tour; ➢ Evening River Cruise Tour; ➢ Proboscis Monkey and Wildlife Spotting Tour; ➢ Calligraphy Corner; dan ➢ Photo Corner(Instant Print with Specialised PhotoFolder/Frame)
				<i>Aktiviti-aktiviti Tambahan:</i> • <i>Cultural show;</i> • <i>Food festival; dan</i> • <i>Aktiviti-aktiviti mengikut acara tahunan seperti acara-acara pada Hari Kebangsaan dan lain-lain</i>		

Jadual 11. Pelan Perlaksanaan Produk Pelancongan Primer (Kampong Ayer - 2)

PROGRAMMES	KPI	SASARAN		INISIATIF	JANGKAAN KELUARAN	AKTIBITI UTAMA
		Sebenar 2015	Sasaran 2020			
Pengukuhan produk pelancongan Kampong Ayer	Jumlah pelawat	15,171	30,000	Pembangunan <i>Artisan Village</i> di beberapa Mukim di Kampong Ayer (Mukim Peramu – Kg. Bakut Berumput, Mukim Sungai Kebun)		• Retail/ Restoran; dan • Kraftangan
				<i>River Cruise Heritage Trail</i> (Jong Batu, Lumut Lunting, Gasing Awang Semaun, Pulau Chermin dan lain-lain)		• Penyediaan signages/papan tanda maklumat tempat-tempat bersejarah di Sungai Brunei

8.6.3 PENGUKUHAN PRODUK PELANCONGAN BANDAR SERI BEGAWAN

Sasaran adalah untuk meningkatkan jumlah pelawat daripada 118,400 (2015) kepada 236,000 (2020).

Inisiatif Utama:

- i. Pembangunan Tasek Lama;
- ii. Pembangunan Tamu Selera;
- iii. Pembangunan Taman Jubilee;
- iv. Memajukan Bangunan Dermaga Diraja (Galeri Seni); dan
- v. *Heritage Trail*

Jadual 13. Pelan Perlaksanaan Produk Pelancongan Primer (BSB-1)

PROGRAMMES	KPI	SASARAN		INISIATIF	JANGKAAN KELUARAN	AKTIVITI UTAMA
		Sebenar 2015	Sasaran 2020			
Pengukuhan produk pelancongan Bandar Seri Begawan	Jumlah pelawat	118,400	236,000	Pembangunan Tasek Lama		• <i>Food And Beverage outlet;</i> • <i>Retail/shop/souvenirs;</i> • <i>Wall climbing;</i> • <i>Foot Spa;</i> • <i>Guided Tours;</i> • <i>Hiking and Nature Trails; dan</i> • <i>Bird Watching.</i>
				Pembangunan Tamu Selera		
				• <i>Food And Beverage outlets;</i> • <i>Retail/shop/souvenirs; dan</i> • <i>Playground</i>		
				Pembangunan Taman Jubilee		• <i>Floating Restaurant/Café;</i> • <i>High-End Café / Food Stall;</i> • <i>Retail/shop/souvenirs;</i> • <i>Multipurpose Tracks (Go-Kart, Bicycle);</i> • <i>Kite flying;</i> • <i>Bike rentals; dan</i> • <i>Special events;</i>

Jadual 14. Pelan Perlaksanaan Produk Pelancongan Primer (BSB-2)

PROGRAMMES	KPI	SASARAN		INISIATIF	JANGKAAN KELUARAN	AKTIVITI UTAMA
		Sebenar 2015	Sasaran 2020			
Pengukuhan produk pelancongan Bandar Seri Begawan	Jumlah pelawat	118,400	200,000	Memajukan Bangunan Dermaga Diraja (Galeri Seni) • Pembangunan Pusat Maklumat Pelancongan; dan • Aktibiti hujung minggu (kesenian dan penjualan kraftangan)		• Menyediakan perkhidmatan informasi kepada pelancong; dan • Menyediakan tempat-tempat penjualan di luar dan di dalam galeri
				<i>Heritage Trail</i> (Bangunan Dermaga Diraja, Gerbang Perpuspaan, Masjid Omar Ali Saifuddien, Istana Darussalam, Kubah Makam DiRaja, Batu Tersilah, Jambatan Rangas, Bangunan Alat-Alat Kebesaran Diraja, Bangunan Sekretariat, Makam Raja Ayang, Tugu Jam, Bangunan Lapau, Lapau Lama, Taman Haji Sir Muda Omar Ali Saifuddien, Pusat Latihan Kesenian dan Petukangan Tangan, Bubungan Dua Belas, Makam Sultan Bolkiah, Taman Arkeologi Kota Batu, Makam Sultan Sharif Ali dan lain-lain.)		• Penyediaan <i>signages</i> dan papan tanda maklumat mengenai tempat-tempat bersejarah; dan • Kerjasama dengan agensi pelancongan dan pemandu pelancong bagi mempromosi <i>Heritage Trail</i>.

8.6.4 PENGUKUHAN PRODUK PELANCONGAN *EMERGING*

Memperkenalkan produk pelancongan emerging dengan jumlah pelawat disasarkan 25,000 pada tahun 2020

Inisiatif Utama:

- i. Pembangunan dan pemajuan Taman Rekreasi Hutan Simpan Berakas;
- ii. Pembangunan dan pemajuan Taman Rekreasi Sungai Basong/Pantai Seri Kenangan, Tutong; dan
- iii. Pembangunan dan pemajuan Luagan Lalak.

Jadual 15. Pelan Perlaksanaan Produk Pelancongan *Emerging*

PROGRAMMES	KPI	SASARAN		INISIATIF	JANGKAAN KELUARAN	AKTIVITI UTAMA
		Sebenar 2015	Sasaran 2020			
Meningkatkan Produk Pelancongan “ <i>Emerging</i> ” Pantai-Pantai dan Taman-Taman Rekreasi		NA	25,000	Pembangunan Taman Rekreasi Hutan Simpan Berakas		- Penswastaan aktiviti-aktiviti riadah, pantai, rekreasi, penyediaan ruang-ruang kedai dan tempat makan; - Penyediaan pakej-pakej pelancongan seperti <i>Mountain Biking</i>, <i>All Terrain Vehicle (ATV)</i> dan <i>Jungle Trekking</i>; dan - Penyediaan dan penswastaan <i>Chalet</i>.
		NA	NA	Pembangunan Taman Rekreasi Sungai Basong/Pantai Seri Kenangan, Tutong		Penswastaan aktiviti-aktiviti riadah, pantai, rekreasi, penyediaan ruang-ruang kedai dan tempat makan
		NA	NA	Pembangunan Luagan Lalak		- Penyediaan dan penswastaan <i>Chalet</i>; dan - Penyediaan pakej-pakej pelancongan seperti <i>Bird Watching</i>, <i>Jungle Trekking</i> dan <i>Mountain Biking</i>.

8.6.5 MENINGKATKAN KUALITI PERKHIDMATAN DAN FASILITI PRODUK PELANCONGAN

Inisiatif Utama:

- i. Memperkenalkan program peningkatan kemahiran agensi pelancongan dengan mensasarkan seramai 120 pemandu pelancong yang berlesen pada tahun 2020;
- ii. Menggalakan kerjasama dengan institusi-institusi pendidikan dalam menawarkan kursus dalam bidang pelancongan dengan mensasarkan sebanyak 5 institusi pendidikan;
- iii. Memperkenalkan *standard* pelancongan dengan mensasarkan deraf standard pelancongan sebanyak 8 deraf pada tahun 2020;
- iv. Menyediakan garispandu klasifikasi penginapan premis pelancongan yang tepat mengikut keperluan antarabangsa dengan mensasarkan 90 buah tempat penginapan pada tahun 2020; dan
- v. Memperkenalkan program Pengiktirafan dan Pensijilan dengan mensasarkan sebanyak 5 jenis bidang pensijilan pada tahun 2020.

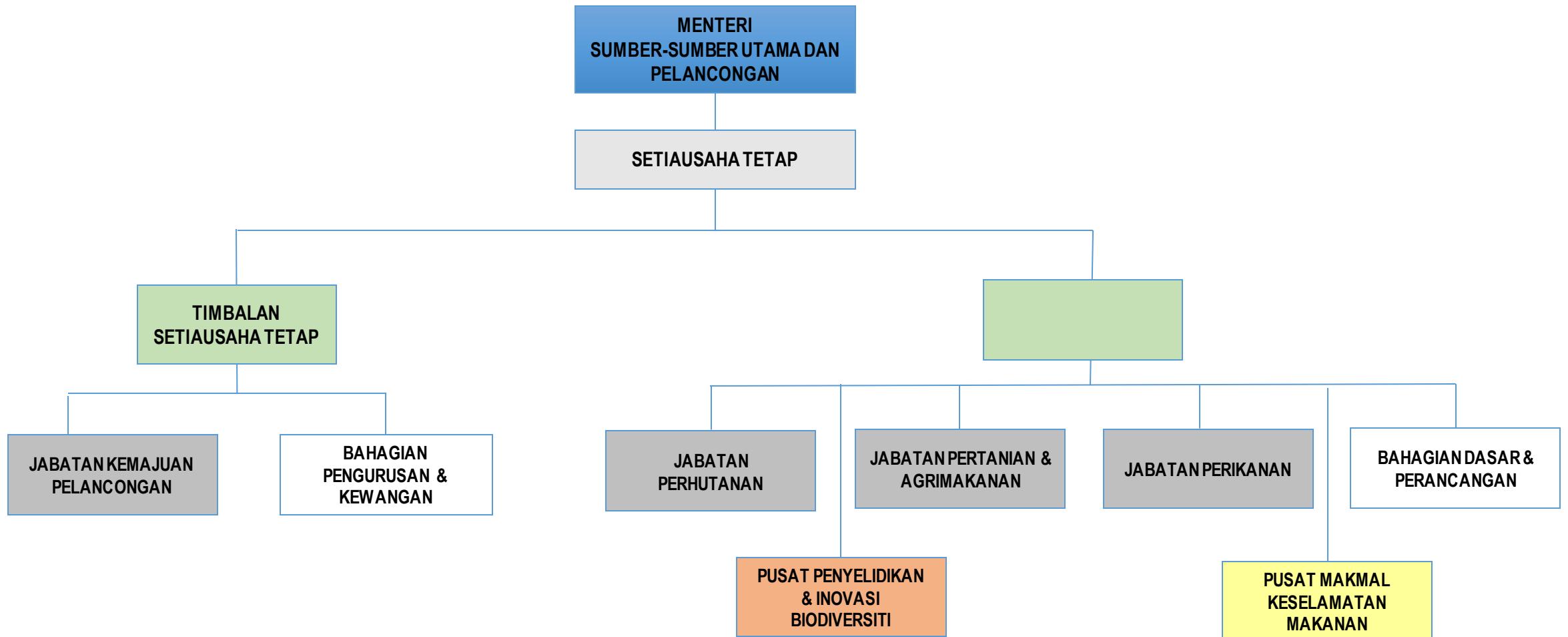
Jadual 16. Pelan Perlaksanaan Kualiti Perkhidmatan Dan Fasiliti Produk Pelancongan

PROGRAMMES	KPI	SASARAN		INISIATIF	JANGKAAN KELUARAN	AKTIVITI UTAMA
		Sebenar 2015	Sasaran 2020			
Peningkatan kualiti perkhidmatan dan fasiliti produk pelancongan	Jumlah pemandu pelancong yang berlesen	NA	120	Program Peningkatan Kemahiran Agensi Pelancongan		• Penyediaan Institusi Pengendali Latihan bagi Skim Latihan Pemandu Pelancong; • Penyediaan Skim Pembiayaan Latihan; dan • Pengiktirafan kurikulum Pemandu Pelancong mengikut keperluan World Federation Tour Guide Association.
	Jumlah institusi menawarkan kursus dalam bidang pelancongan	NA	5	Program Peningkatan Kemahiran Sektor Penginapan		• Mewujudkan dan mengenalpasti kursus-kursus latihan keperluan kualiti industri pelancongan; • Kerjasama dengan institusi-institusi yang berpotensi untuk melaksanakan skim latihan yang diluluskan oleh Jabatan Kemajuan Pelancongan; dan • Penilaian institut latihan industri pelancongan

PROGRAMMES	KPI	SASARAN		INISIATIF	JANGKAAN KELUARAN	AKTIVITI UTAMA
		Sebenar 2015	Sasaran 2020			
Peningkatan kualiti perkhidmatan dan fasiliti produk pelancongan	Jumlah deraf <i>standard</i> pelancongan	NA	8	- <i>Standard Homestay</i> - <i>Standard Pemandu Pelancong</i> - <i>Standard Tandas Awam</i> - <i>Standard Operasi Penyelaman</i> - <i>Standard Bandar Pelancongan Bersih</i> - <i>Standard "Community Based Tourism"</i> - <i>Standard Pelancongan Islam</i> - <i>Standard Meeting, Incentives, Convention, Exhibition (MICe)</i> - <i>Standard Perkhidmatan Spa</i> - <i>Standard Pengangkutan</i>		- Penubuhan Komiti <i>Standard</i> bagi Pelancongan; - Penubuhan Komiti Teknikal mengikuti bidang; - Penyelidikan dan kajian; - Membangunkan Deraf <i>Standard</i>; - Outreach program — program kesedaran dan pengenalan <i>standard</i> kebangsaan baru melalui bengkel dan seminar kepada pengguna dan stakeholder
	Jumlah klasifikasi penginapan premis pelancongan yang tepat	NA	90	Klasifikasi Penginapan		- Menyediakan garispandu klasifikasi penginapan mengikut keperluan antarabangsa; dan - Outreach program — program kesedaran dan pengenalan kepada pengusaha penginapan pelancongan mengenai garispandu

PROGRAMMES	KPI	SASARAN		INISIATIF	JANGKAAN KELUARAN	AKTIVITI UTAMA
		Sebenar 2015	Sasaran 2020			
Peningkatan kualiti perkhidmatan dan fasiliti produk pelancongan	Jumlah bidang persijilan diperkenalkan	NA	5	Program Pengiktirafan dan pensijilan		- Melaksanakan penyelidikan dan kajian ke atas keperluan persijilan; - Menyediakan prosedur, kriteria dan SOP bagi setiap bidang persijilan; dan - Outreach program— program kesedaran kepada dan pengenalan ke atas bidang—bidang persijilan yang ditawarkan oleh Jabatan.

9. STRUKTUR ORGANISASI KEMENTERIAN SUMBER-SUMBER UTAMA DAN PELANCONGAN

10.RUMUSAN

- i. Halatuju Kementerian Sumber-Sumber Utama dan Pelancongan, selepas ianya diberikan nama dan portfolio baharu pada 22hb. Oktober 2015 bersamaan 9hb. Muharram 1437, adalah selaras dengan titah Kebawah Duli Yang Maha Mulia Paduka Seri Baginda Sultan Haji Hassanal Bolkiah Mu'izzaddin Waddaulah Ibni Al-Marhum Sultan Haji Omar 'Ali Saifuddien Sa'adul Khairi Waddien, Sultan dan Yang Di-Pertuan Negara Brunei Darussalam, bersempena Menyambut Awal Tahun Baru Masihi 2016;
- ii. Dengan visi, “**Ke Arah Pertumbuhan Pesat Keluaran Industri Sumber-Sumber Utama dan Pelancongan Sehingga Mampu Menyumbang Kepada Pertumbuhan Ekonomi demi Mencapai Wawasan Brunei 2035**”, matlamat Kementerian ini ialah supaya pertumbuhan keluaran dari industri pertanian, perikanan, perhutanan dan pelancongan dapat dipercepatkan dan dipertingkatkan bagi membantu menjana pertumbuhan ekonomi dan Keluaran Dalam Negara Kasar (KDNK) bagi Negara Brunei Darussalam;

- iii. Ke arah itu, Kementerian ini senantiasa memberi penekanan kepada **pertumbuhan keluaran; produktiviti; eksport; dan berdayatahan**. Ini adalah bagi mempastikan adanya pertumbuhan dan penambahan besar dalam keluaran (output) dari industri pertanian, perikanan, perhutanan dan pelancongan secara berterusan setiap tahun; pentingnya penggunaan teknologi dan teknik moden dalam pengeluaran untuk membantu meningkatkan produktiviti, melonjakkan pengeluaran dengan cepat, membantu mengurangkan unit kos pengeluaran serta membantu meningkatkan dayasaing antarabangsa atau *international competitiveness* sehingga dapat bersaing di peringkat antarabangsa; mustahaknya pengusaha untuk tidak lagi bergantung kepada pasaran domestik yang kecil, malah terpaksa menerokai pasaran ekspot demi menjamin peluang pertumbuhan peniagaan dan pertumbuhan KDNK; dan seterusnya memastikan bahawa dalam melaksanakan strategi untuk meningkatkan keluaran, sebarang usaha akan dilakukan untuk mengurangkan pergantungan kepada perbelanjaan kerajaan melalui kaedah-kaedah seperti '*public-private partnership*', pelaburan langsung asing dan lain-lain kaedah yang sesuai dan *cost-effective*; dan
- iv. Dalam kesungguhan untuk meningkatkan pertumbuhan keluaran industri-industri ini, Kementerian ini akan sentiasa menitikberatkan pengurusan alam sekitar secara mampan bagi keseimbangan pembangunan ekonomi, sosial dan alam sekitar.